

Hadis: Kaynağı ve Gelişimi*

Harald MOTZKI**

Çev. Dilek TEKİN***

Müslümanlar kelime anlamı “haber” olan *hadis* terimini hem [Hz.]**** Muhammed Peygamber veya onun arkadaşları (sahabe tekili ise sahâbi) hakkındaki bir rivâyet¹ için hem de tüm hadis külliyyatı veya böylesi hadis türlerini ifade etmek için kullanırlar.² Tam bir hadis, bir metin ve nakil yolu hakkında bilgi veren bir isnaddan yani haberin kendisiyle bir görgü tanığına veya en azından daha önceki bir otoriteye geri götürüldüğü raviler zincirinden oluşur. *Hadis* tanımlaması sahabeden sonra yaşayan kimseler hakkındaki haberler için de kullanılır ve *Hadis*le alakalı ortaya çıkan sorunlar onlara da uygulanır.

*Hadis*lerin muhtevaları muhtelifdir. Hadisler [Hz.] Peygamber’in, ilk halife-lerin ve diğer sahabenin hayatındaki tarihî olayları anlatırlar ve iman, ibadet, hukuk, ahlak, Kur’an, tefsir ve benzeri konularla ilgili görüşler ve ameller hak-

---

* Bu tercüme Harald Motzki’nin editörlüğünü yaptığı *Hadith: Origins and Developments* (Aldershot: Ashgate, 2004) adlı kitaba yazdığı giriş yazısının çevirisidir.

** Prof. Dr. Harald MOTZKİ, 1948 yılında Almanya’nın Berlin eyaletinde (Reinickendorf) doğdu. İslâm İlimleri, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, Sâmi Diller, Tevrat ve Tarihçesi gibi konulardaki araştırmalarını Bonn, Paris ve Köln’de sürdürdü. Masterını 1974 yılında, doktora-sını 1978 yılında Bonn Üniversitesi’nde tamamladı. Almanya’nın Freiburg şehrinde bulunan Tarih Antropolojisi Enstitüsü’nde akademik danışmanlık (1979–1983), Hamburg Üniversitesi Yakınoğu Kültür ve Tarihi Enstitüsü’nde asistanlık (1983–1989), yine aynı üniversitenin İslâm İlimleri Bilim Dalı’nda Doçentlik (1989), Yakınoğu Kültür ve Tarihi Enstitüsü’nde profesörlük (1989–1991) görevlerinde bulundu. Halen 1991 yılında göreve başladığı, Hollanda’da bulunan Radboud Üniversitesi Ortadoğu Dilleri ve Kültürleri Enstitüsü’nden emekli olmuştur. Genellikle Almanca ve İngilizce olarak yayımladığı çalışmaları erken dönem İslâm hukuku, hadis, İslâm toplumunun sosyal yapısı gibi konularda devam ettirmektedir. Yazarın yayımlanmış pek çok kitabı ve makalesi bulunmaktadır.

*** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı, dilektekin@ktu.edu.tr.

**** Köşeli parantez içerisindeki saygı ifadeleri tarafımızdan eklenmiştir.

¹ Çoğu çağdaş Müslüman ve bazı Batılı yazarlar “rivâyet” terimini Hz. Peygamber’den gelenlerle kayıtlamıştır.

² Bu durumda bu makalede tanım büyük harflerle yazılmıştır.

kında bilgi sağlarlar. Bu yüzden hadisler sadece *hadis* külliyyatı denilen kaynaklarda değil, [Hz.] Muhammed'in hayatına hasredilmiş teliflerde (sîret ve me-gazi literatürü), erken dönem İslâm tarihi nakillerinde, Kur'an tefsiri üzerine yapılmış akademik çalışmalarda, fıkıh kitaplarında ve tabakatlarda da yer almaktadırlar. Son bahsedilen konular bu serinin diğer bölümlerinde ele alınmıştır, bu cilt ise sadece ana hatlarıyla *Hadis* araştırmaları üzerine yoğunlaşmaktadır. Çünkü en başından beri *Hadis* alanına dair çalışmalar yüzeyseldir. Her ne kadar bu çalışmalar genelmış gibi gözüксе de, aslında daha çok herhangi bir hadis türünü esas almaktadır.

Bu ciltte yer alan makalelerin seçimi yıllar önce yapılmıştı ve bu süre zarfında altı makalenin tercüme edilmesi gerektiği³, çalışmanın tamamı yayıma hazırlandı, basıldı ve fihristi yapıldı. Dolayısıyla bu koleksiyona uygun yeni makaleleri dâhil etmek mümkün olamadı. Makale seçimindeki temel düşünce, ilk olarak metodolojik açıdan faydalı olan çalışmaları bir araya getirmek, ikinci olarak Batılı Akademik gelenek ile[xiii]**** eğitilmiş bilim adamlarınca basılmış *hadis* araştırmasının gelişimine dair bir özet sunmaktır.⁴

Hadisin Kaynağı ve Nakli

Modern Dönem Hadis Çalışmalarının Başlangıcı

Hadisin ne olduğu, nasıl nakledildiği, en önemli ravinin ve hadis musanni-finin kim olduğu, Avrupa tarafından en geç XVII. yüzyılda öğrenildi.⁵ Yine de, bu konuyla ilgili ciddi akademik çalışmalar ancak XIX. yüzyılda başladı. Genel olarak tarih çalışmalarının gelişmesi ve Avrupalı güçlerin kolonyal yayılmasının teşvikiyle diğer kültürlerle artan merak bir ön hazırlıktı. XIX. yüzyılda Hristiyan teolojisindeki gelişmeler, İsa'nın hayatı üzerine tarihî tenkit çalışmalarının ortaya çıkışı ve Kutsal Kitab'a yönelik metin tenkidi çalışmalarının doğuşu İslâm dini literatürüne olan ilgiyi daha fazla canlandırdı. Bu yüzden, ilk Hadis çalışmalarının öncelikle [Hz.] Muhammed'in tarihî biyografisiyle ilgilenen araştırmacıların yazdıkları olması bir tesadüf değildir. Onlar [Hz.] Muhammed'in hayatı ve İslâm'ın erken dönem tarihi için Kur'an'ın yanı sıra hadislerin de en önemli kaynak olduğunu anladılar.⁶ Bu bulgu, onları bu kaynağın tarihî

³ Titiz çalışmalarından dolayı tercümanlara, Almanca makaleler için Gwendolin Goldbloom'a ve Fransızca makaleler için Matthew Gordon'a teşekkür etmek istiyorum. Yine bu serinin genel editörü Lawrence I. Conrad'a tercümelere yaptığı katkılardan dolayı müteşekkirim.

**** Köşeli parantez içerisindeki roma rakamları asıl metindeki sayfa numaralarını göstermektedir.

⁴ Ashgate yayıncılıktan John Smedley'e ve Lawrence I. Conrad'a İngiliz tarzına yaptıkları tas-hihler dolayısıyla minnettarım. Özellikle Conrad'a yazdığım giriş yazısına yaptığı kıymetli tekliflerinden ötürü müteşekkirim.

⁵ Bkz. Barthelemy d'Herbelot, *Bibliothèque orientale, veya dictionnaire universal* (Paris, 1697), 416.

⁶ William Muir, *The Life of Mahomet* (London, 1858), ii.

güvenilirliğini araştırmaya mecbur etti ve bu hususta onları dinî ve hukukî görüşlerle, İslâm'ın erken dönem kurumlarıyla ilgilenen ve bu konular için Hadisin önemini ne olduğunu anlayan âlimler izledi.

XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde tümü yayımlanan *Hadis* üzerine ilk ciddi Batılı araştırma konularını az çok şöyle tarif ettiler: [Hz.] Peygamberin ve yeni dinin kurucusunun karakterinin, sözlerinin ve fiillerinin henüz hayattayken konuşmaların ana konusu olması doğaldı. Bu gelenek, hem cazibesinden ve merhuma olan saygıdan hem de Kur'an'ın, Arap sınırlarının ötesine yayılan bir toplumun günlük hayatına rehberlik etmede yetersiz kaldığının anlaşılmasından dolayı [Hz.] Muhammed'in ölümünden sonra da devam etti, hatta daha da arttı. Bu boşluk, Peygamber'in kararlarına ve [xiv] örneğine, onun sünnetine ("yaşam biçimi") başvurularak dolduruldu.⁷ Bu yüzden Müslümanlar Peygamberleri [s.a] ile ilgili bulabildikleri tüm bilgileri toplamaya çalıştılar, gerektiğinde benzerlerini uydurdular ve bunları ona nispet ettiler.⁸ Yarı profesyonel uydurmacılar da İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren tedavülde olan mevcut hadis malzemesine önemli ölçüde katkıda bulundu. Hadislerin muhtevaları daha çok hafızalarda korunuyordu ve şifahen naklediliyordu. Buna rağmen henüz [Hz.] Peygamber hayattayken ve öldükten sonra, birkaç kişi *hadisleri* yazdı ve her ne kadar hadislerin yazılması uygulamasına belirgin bir muhalefet olsa da hadisleri bu şekliyle muhafaza etti. I./VII. asrın sonunda halifelik teşebbüsleri ve kişisel nedenler, ehliyetli ravileri *hadislerin* büyük çoğunluğunu toplamaya ve daha sonra da yazıya geçirmeye teşvik etti. Bu âlimler genellikle [ilim meclislerinde] derslerde, topladıkları hadisleri talebelerine aktardılar. Talebeler bu derslerde notlar aldılar ve daha sonra bunları kendi öğrencilerine aktardılar. Bu şekilde en önemli hadis toplayıcılarının derlemeleri korundu. Ancak ne yazık ki, II./VIII. yüzyılın ortalarından önce yapılan asıl külliyat günümüze ulaşmadı.⁹ Daha sonraki yüzyıllar boyunca koleksiyonlar, uydurmalar ve daha hacimli derlemelerde bulunan anlatımlarla hadis malzemesi gittikçe büyüdü.¹⁰

Kısmen yazılı notlarla desteklense de asıl itibarıyla şifahî olan bu rivâyet

⁷ Muir, *Life of Mahomet*, xxix-xxx; Aloys Sprenger, "Über das Traditionswesen bei den Arabern", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 10, (1856), 2.

⁸ Muir, *Life of Mahomet*, xxxi; Otto Loth, "Ursprung und Bedeutung der Tabakât", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 23 (1869), 594.

⁹ Muir, *Life of Mahomet*, xxxii-xxxiv; Sprenger, "Traditionswesen", 4-8; a.mlf., "On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts Among the Muslims", *Journal of the Asiatic Society of Bengal* 25 (1856), 375-81; R.P.A. Dozy, *De voornaamste Godsdiensten. Het Islamisme* (Leiden, 1863), 80; Alfred von Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams* (Leipzig, 1868), 138; a.mlf., *Culturgeschichte des Islams unter den Chalifen* (Wien, 1875), I, 475-76.

¹⁰ Von Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen*, 136.

sistemi dolayısıyla ilk Batılı araştırmacıların *Hadislerin* tarihî güvenilirliği hakkındaki düşünceleri değişkendi. Bir taraftan, onlar [Hz.] Peygamberin hadislerinin (yani Müslüman âlimlerin sağlam isnadları dolayısıyla kabul ettikleri rivâyetler), yanı sıra sahabesi ve I./VII. ve II./VIII. yaşayan kimseler (hadislerin yazılması konusuyla veya onların notları ve not defterleri ile ilgili görüşleri olanlar) hakkındaki pek çok haberi de nakil süreci esnasında bazı anlam bozulmalarına uğramış olabilecekleri düşünülse de [xv] sahih olarak kabul ettiler.¹¹ Diğer taraftan, Batılı araştırmacılar III./VII. asırda tedavülde olan ve bu dönem sonrasında artan hadislerin büyük çoğunluğunun uydurma faaliyetleri sonucu oluştuğunu kabul ettiler.¹² Bu araştırmacıların görüşüne göre, hadislerin tahrif edilmesi ve çarpıtılmasının iki temel nedeni vardır:

- 1- Bir asırdan daha fazla bir süredir hadis malzemesi şifahî olarak nakledildi. Bu dönemde rivayetin kalitesi [güvenilirliği] hem tek tek ravilerin hafızalarına hem de gizli tarafgirliklerine yani ravilerin duyduklarını anlama ve aldıkları rivayeti nakletme biçimine bilinçsizce tesir eden İslâm toplumunun gelişimine bağlı etkiler.¹³
- 2- Toplumdaki siyasî ve dinî çekişmeler var olan hadislerin tahrifine ve yenilerinin uydurulmasına sebep olabilirdi.¹⁴

İlk Batılı araştırmacılar, Müslümanların hadis külliyyatının III. asrın başında sahte, tahrif edilmiş ve uydurma hadislerden oluşan bir yığından ortaya çıktığını sadece kendi eleştirel incelemeleri sayesinde farketmediler. Onlar, daha önceden hadislerin güvenilirliği problemini araştırmış ve hadislerin sahihini sakiminden ayırmak için kendi usullerini geliştirmiş ilk Müslüman hadis münekkitlerinin görüşlerine dayandılar. Ancak bu hadis tenkidi, Batılı araştırmacıların edindikleri izlenimlere göre sadece isnad ve isnadda yer alan ravilerin araştırılmasından ibarettir. Metinlerin sağladığı dâhili bilgiler araştırılmamıştır [metin tenkidi yapılmamıştır]. Bazı Batılı yazarlar Müslüman âlimlerin bu ilgilerine hayranlıklarını ifade etmişlerdir,¹⁵ ancak hepsi Müslüman hadis münekkitlerinin yeteri kadar müteşeddid davranmadıkları ve neticede farklı sıhat derecelerindeki hadislerden oluşan külliyyatların meydana geldiği konusunda hem fikirdirler. Eğer hadis uydurma faaliyetleri iddia edildiği gibi [Hz.] Peygamberin ölümünden kısa bir süre sonra başladıysa, o zaman isnadın itti-

¹¹ Muir, *Life of Mahomet*, xxxv, xxxvi-viii; Sprenger, "Traditionsween", 2, 7; a.mlf., "Writing Down Historical Facts", 376, 379, 380-381.

¹² Dozy, *Islamisme*, 81; von Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen*, 142-43; a.mlf., *Culturgeschichte*, I, 477-81.

¹³ Muir, *Life of Mahomet*, xxxv-vi.

¹⁴ a.y., xxxviii-ix.

¹⁵ Dozy, *Islamisme*, 82; Muir, *Life of Mahomet*, xlii-xlv.

salini veya ravilerin sikalığını kontrol etmek suretiyle uydurma rivâyetlerin tümünü ayırt etmek mümkün değildir. [xvi] Ayrıca sahabenin tenkitten tamamen muaf olmaları ve rasyonel bir araştırmanın bırakılması –yani bir kimsenin hadislerin muhtevalarını dinî dogmalardan sıyrılarak inceleyebilmesi- etkili bir hadis tenkit metodunun oluşmasını engelledi.¹⁶ Sonuç olarak, ilk Batılı hadis araştırmacıları “sahih koleksiyon” denilen kitaplarda yer alan sahih hadislerin sayısını Müslümanlarınkinden daha az olarak tespit ettiler: En fazla onlarınkinin yarısı olarak (Weil, Muir, Dozy) veya olsa olsa birkaç yüz (von Kremer).¹⁷ Onlar böylelikle binlerce uydurma hadis arasından birkaç sahih hadisi ayıklamayı modern hadis tenkidinin bir görevi ilan ettiler.¹⁸ Bununla birlikte çoğu, bu amacın peşine düşmedi ve sonuç elde edilebilecek bir metot da önermedi.¹⁹

1850 ve 1875 yılları arasında yayımlanan öncü Batılı çalışmalarda, bugüne kadar modern araştırmaların ilgilendiği temel problem zaten daha önceden öne sürülmüştü: Bu tarz hadisler ne zaman, nasıl ve niçin ortaya çıktı? Nasıl nakledile geldiler? Ne kadar güvenilir hadislerdir? Nereye kadar ve ne şekilde modern tarihî tenkit ilminde kaynak olarak kullanılabilirler? Hangi metot bir kimsenin sahih rivâyetleri öncelikle tahrif edilmişlerden ve daha sonra da uydurmalarından ayırt etmesini sağlar? Tüm bunlar elbette birbiriyle alakalıdır, ancak açıklığa kavuşması için farklı konular ayrı ayrı ele alınacaktır:

Doğuşu ve Tarihi Değeri

Hadis nereye kadar tarihî bir kaynak olarak kullanılabilir? Muir’in düşüncesi ilk Batılı hadis araştırmacıları arasında hâkim görüşün temsilcisidir:

Gelenek çok fazla ihtiyatla yaklaşamaz veya çok sert bir tenkide maruz bırakılamaz. Muhtemel, benzer veya tamamlayıcı daha fazla dayanağı olmadıkça, sadece hadislerden elde edilen herhangi bir önemli cümle güvenilir kabul edilmemelidir.²⁰ [Tarihçi] [bir hadisin] yanıltıcı eğilimlerine karşı titiz bir müdafaa sağlayacak ve izleri neye sebep olursa olsun onu reddedecektir. [xvii] Kalanlar arasında o [Hz.] Muhammed’in biyografisi için yeterli ve güvenilir malzemeyi bulacaktır.²¹

¹⁶ Muir, *Life of Mahomet*, lii; Dozy, *Islamisme*, 81-82.

¹⁷ Muir, *Life of Mahomet*, xliii; Dozy, *Islamisme*, 82; von Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen*, 142.

¹⁸ Muir, *Life of Mahomet*, xlv-lix; Dozy, *Islamisme*, 82; von Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen*, 136, 142.

¹⁹ Tarihi hadis tenkidinde faydalı bulunabilecek kriterleri tartışan Muir bir istisnadır. (*Life of Mahomet*, liii-lxxxvii)

²⁰ a.y., lxxvii.

²¹ Muir, *The Life of Mohammad*, gözden geçiren T. Weir (Edinburgh, 1923), lxxv (Birinci basımda pasajın daha az vurgulu bir çevirisi yer almaktadır, lxxxvii).

XIX. yüzyılın sonunda henüz iyimser olan bu eleştirel görüş, daha büyük bir şüpheciliğe sebep oldu. Esas olarak hukukî hadisleri çalışan bilim adamları rivâyetlerin sıhhatini daha gerçekçi bir şekilde sorguladılar, bu nedenle doğuşu ve gelişimi hususunda başka görüşler geliştirdiler.

1890'da yazdığı "Ueber die Entwicklung des Hadith" (Hadisin Gelişimi Üzerine) adlı eserinde Ignaz Goldziher de Peygamber ile ilgili haberlerin yaşamının sonlarından itibaren başladığını ve sahabenin daha sonraki nesiller tarafından geliştirilen temel bir grup rivâyet malzemesi sağladığını kabul etti. Fakat Goldziher erken dönem orijinal hadis malzemesi hakkında daha sağlam hükümler vermenin mümkün olduğu konusunda şüphelidir.²² O *Hadis*'in İslâm'ın çocukluk dönemi [ilk yılları] yani [Hz.] Peygamber ve sahabe dönemi için değil de büyük hacimlerde hadislerin üretildiği daha sonraki gelişme dönemleri için tarihî bir kaynak olacağı sonucunu çıkardı.²³ Bu yüzden Goldziher'in çalışmasının amacı, [Hz.] Peygamber'in hayatının tarihini yeniden yazmaya çalışan araştırmacılarınkinden farklıdır. O sahihleri değil, uydurma rivâyetleri aramaktadır ya da genellemek gerekirse, o İslâm'ın [Hz.] Peygamber sonrasında devresinde yansıtılan problemlerle ilgilenmektedir.²⁴ Rivâyetler onun için nakledildikleri iddia edilen zaman hakkında değil de oluşturuldukları zamanın tarihine dair kaynaklık vazifesi görmektedir.

Goldziher hadis tahrifi ve uydurmacılığının sebepleri meselesini Muir ve diğerlerinin mütereddit ve farazi olarak ima ettiklerini pek çok kaynaktan bolca örneklerle açıkladı. Örneğin o, Emevi idarecileri ve "muhafazakâr" ilim adamlarının arasındaki büyük görüş farklılıklarından dolayı ilim adamlarının kendi dinî hayatlarını biçimlendirdikleri ve [Hz.] Peygamber ve ilk "adil rehber" halifelere geriye doğru yansıttıkları hadisler uydurduklarını gösterdi. Emevî idareciler bu muhalefete ve meydan okumaya aynı şekilde karşılık verdiler. [xviii] Onlar da kendileri için çalışan ilim adamlarınca uydurulan hadisler yoluyla kendi politikalarını yasallaştırdılar. Bu şekilde yöneticilere ve Emevi hanedanının prensiplerine muhalefet edenlerin lehine, benzer şekilde ayaklanmaları yasaklayan ve Emevî hanedanını destekleyen karşıt hadisler de uyduruldu. Şia ve Abbasi oğulları gibi hilafetten dışlanan gruplar aynı şekilde kendi iddialarını ileri sürdüler ve benzer şekilde uydurdukları hadisleri [Hz.] Peygamber'in zamanına doğru geri yansıttılar. Abbasilerin dinî politikaları, halifelîği ele geçirdikten sonra dinî ve hukukî ilimlerin gelişmesine ve sonuç olarak

²² Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien*, (Halle, 1889-89), II, 5; İngilizceye tercümesi *Muslim Studies*, ed. S.M. Stern, trc. C.R. Barber ve S.M. Stern (Chicago 1967-71), II, 18-19. Bu hâlihazırda Loth'un fikriydi. ("Ursprung", 595).

²³ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 5 (= *Muslim Studies*, II, 19).

²⁴ Ayrıca bkz. Ignaz Goldziher, *Vorlesungen über den Islam* (Heidelberg, 1910), 43; İngilizceye tercümesi, *Introduction to Islamic Theology and Law*, trc. Andras ve Ruth Hamo (Princeton, 1981), 40.

hadis çalışmaları ve uydurulmasına da bir ivme kazandırdı. Âlimlerin yöneticilere olan kişisel bağımlılıkları, Emevîlerde olduğu gibi siyasi içerikli hadislerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bir kimse Peygamber'e ve sahabeye atfedilen hadislerde Müslüman âlim gruplar arasındaki görüş farklılıklarının ifadesini bulabilir yani Ehl-i rey (kendi görüşlerini öğreten âlimler) ile Ehl-i Hadis (Sünnet ve Hadisi öğreten âlimler) arasındaki, ya da dinî hükümlerle ilgili bölgesel ekol farklılıkları; tek tek âlimler ve gruplar da *Hadisleri*, bireysel tartışmalara, kabile asabiyetine ve bölgesel bağılıklara dayanan kişisel veya hizipsel rekabeti kazanmak için kullandılar.²⁵ Ayrıca Goldziher, uydurma hadislerin ortaya çıkmasında sadece tartışma konusuna uygun olup olmamasının esas olmadığını; oldukça gerçekçi ve olağanüstü hikâyelerin de genellikle ahlâkî bir mevzu haline gelmesi veya biraz didaktik değeri olan sözlerin otorite kazandırmak için Peygamber'in veya sahabesinin ağzından söyletildiğine işaret etmiştir.²⁶

Goldziher'in hadislerle ilgili çalışmalarının²⁷ Batıdaki İslâm araştırmaları üzerinde büyük etkisi oldu ve çokça övüldü. Ancak araştırmacılar onun vardığı sonuçları farklı yorumladı. Bazıları görüşlerinin Goldziher'in III. asırda tedavülde olan hadislerin çoğunluğunun sahih olmadığını teyit ettiğini düşündü. Bununla birlikte onlar, sahih hadislerin veya tarihî bir öze sahip hadislerin de olduğunu ve bunları ortaya çıkarmanın tarihçilerin görevi olduğunu kabul etmeye devam ettiler.²⁸ Diğerleri ise, daha radikal bir duruş benimsedi [xix] ve Goldziher'in çalışmalarından hadislerin genel itibarıyla uydurma kabul edilmesi gerektiği, çünkü nispet edildikleri otoriteye dayanmadıkları temel prensiplerini çıkardı.²⁹

²⁵ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 28-130 (= *Muslim Studies*, II, 38-125).

²⁶ *Muhammedanische Studien*, II, 153-74 (= *Muslim Studies*, II, 145-63).

²⁷ Goldziher *Hadislerin* kaynağı ve tarihi değeri üzerine pek çok makale yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: "Hadîth und Neues Testament", *Muhammedanische Studien*, II, 382-400 (= *Muslim Studies*, II, 346-62); "Neutestamentliche Elemente in der Traditionsliteratur des Islam", *Oriens Christianus* 2 (1902), 390-97 [yeniden basıldı *Gesammelte Schriften*, ed. J. Desomogyi (Hildesheim, 1967-73), III, 315-22]; "Neuplatonische und gnostische Elemente im Hadîth", *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete* 22 (1908), 317-44 [yeniden basıldı *Gesammelte Schriften*, V, 107-34].

²⁸ Örnek olarak bkz: Theodor Nöldeke, "Zur tendenziösen Gestaltung der Urgeschichte des Islam's", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 52 (1898), 16-33, Carl Heinrich Becker, *Islamstudien Vom Werden und Wesen der islamischen Welt* (Leipzig 1924-32), I, 521-22. Bu görüş klasik dönem Müslüman hadis tenkidi alimlerinininkinden çok farklı değildir. Farklılık uygulanan metottan kaynaklanmaktadır.

²⁹ Örneğin Friedrich Schwally, "Die muhammedanische Quellen und die neuere christliche Forschung über den Ursprung der Offenbarungen und die Entstehung des Qoranbuches", içinde Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qurans*, ikinci baskıya hazırlayan Friedrich Schwally, Gotthelf Bersträsser ve Otto Pretzl (Leipzig, 1909-38), II, 146 "Prensip olarak her hukukî hadis aksi ispat edilinceye kadar uydurma kabul edilmelidir." (trc: H.M.). Schwally her nedense bu kuralı sadece hukukî hadislerle sınırlandırmıştır.

Goldziher'in çalışmalarının farklı kabulü onun çalışmasına özgü çelişkilerin neticesinden daha az değildir. Bir taraftan, o [Hz.] Peygamber'den ve sahabe-den nakledilen orijinal hadis malzemesi hakkında kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını ve rivâyetlerin çoğunluğunun sadece İslâm'ın ilk iki asrını şekillendiren dinî, sosyal ve siyasî gelişmelerin sonucu [Hz.] Peygamber'e ve sahabeye atfedildiklerini iddia etmektedir. Bu, *Hadislere* yönelik genel şüpheli bir yaklaşım olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan Goldziher'in, hadislerin çoğunluğunun sahih olmadığı ve daha sonradan İslâm toplumundaki otoritelere nispet edildikleri iddiası bunun tüm hadisler için geçerli olduğu neticesiyle tutarlılık arz etmemektedir.³⁰ Ayrıca, eğer orijinal hadis malzemesiyle ilgili doğru yargılara ulaşmak mümkün değilse,³¹ o halde bir araştırmacının tarihi kaynak olarak kullanabileceği hadisler yalnızca tarihî oldukları gösterilerek daha sonraki dönemlerde uydurulduğu ispatlanabilenlerdir. Bu durumda bir kimse şüpheli ancak kesin biçimde uydurma olarak tanımlanamayan çok sayıda hadisle ne yapmalıdır? Genellemek ve tüm hadisleri sonraki asırların ürünü olarak kabul etmek makul müdür? Goldziher hem sahih hem de uydurmaları içeren muhtemel kaynakların olduğunu iddia ettiğinden beri, onun tüm sahih hadisler elbette daha sonradan sınıflandırılmıştır iddiası, onun yöntemi daha erken bir tarihlendirmeye izin vermediğinden dolayı tarihi açıdan tamamen geçersiz sonuçlara neden oldu. [xx] Goldziher'in çalışmalarından şu sonuçları çıkarmak mümkündür: 1) İslâm'ın doğuşu (Peygamber dönemi ve yaklaşık olarak ilk asır) için tarihçiler hadisleri bir kaynak olarak kullanmamalı ve 2) sadece sonraki asırlar için geç döneme aidiyetleri ispatlanabilen bazı hadisleri kullanabilir.³² Bu, İslâm'ın erken dönem tarihine kaynaklık eden malzemenin büyük oranda azaltıldığı anlamına gelmektedir. Çoğu araştırmacı, özellikle yukarıda bahsedilen tarihçi mantığındakiler bu kadar uzağa gitmeye hazırlanmadılar. Her halükarda, Goldziher bizzat kendisi şüpheliğinde tutarsızdır. O [Hz.] Peygamber'in hayatını anlatırken hadisleri kullanmaktan kaçınır, doğrudur³³, ancak o sahabe ve sonraki iki veya üç nesil ile ilgili haberleri tarihî açıdan

³⁰ Goldziher'in birkaç örnek üzerinden genelleştirme eğilimi klasik hadis külliyatındakiler de dâhil tüm hadislere dair düşüncesi için yol göstericidir. Her ne kadar o sadece yüzde birinin sahih olmadığını ispatladıysa da şu neticeye varır: "Bilimsel bir kriterden hareket edersek söz konusu klasik külliyatın muhtevaşından sadece çok az, nadir bir kısmı iddia ettikleri tarihten daha erken bir döneme güvenle isnad edilebilir." ("Principles of Law in Islam", *The Historians's History of the World*, New York 1904, VIII, 302).

³¹ Çalıştığı malzemeden hareketle bu iddianın da doğrulanamayacağı yeri gelmişken belirtilmelidir.

³² Bu sebeple *Vorlesungen über den Islam*'ında Goldziher siret hadislerini [Hz.] Muhammed'in hayatının kısa bir özet sunarken kullanmadı ve sunumunu Kur'anla sınırlandırdı. (5 ve 36. sayfalar hariç; ing. Tercümede 7, 32. sayfalar) Schwally problemi tanımladı ve Goldziher'in neticelerinin sadece fikhî hadisler için geçerli olduğunu iddia ederek çözmeye çalıştı. (Schwally, "Quellen", 144). Ancak o bu iddiasının altındaki sebepleri açıklamadı.

³³ Yine de o tutarlı değildir. Bir önceki nota bakınız.

doğru kabul etmekte tereddüt etmez.³⁴ Buradaki zorluk, Goldziher'in [Hz.] Peygamber'in dönemiyle ilgili rivâyetlerin sahihini sakiminden ayırmanın imkânsız olduğunu savunup, sonraki dönemlere geldiğinde ise bu ayrımı mümkün kılacak yeni kriterin ne olduğunu açıklamamasıdır.

Goldziher'in hadislerle ilgili çalışmalarından, Hadis ve Sünnetle en azından ahkâm rivâyetleriyle ilgilenen araştırmacıların daha eleştirel ve ihtiyatlı oldukları sonucu çıkmaktadır. Hadisleri tümüyle sonraki gelişmelerin ürünü olarak kabul eden aşırı yorum, özellikle ilk dönem İslâm tarihi ile ilgilenen araştırmacılar tarafından çok kabul görmemiştir. Johann Fueck gibi bazı araştırmacılar Goldziher'in şüphecilğini açıkça reddetmiştir. Fueck'in kendi ön koşullarını örneklediği çalışmalarından birinin tercümesi burada yer almaktadır (Birinci Bölüm).³⁵ Makale aynı zamanda Müslüman kaynaklara daha az şüpheci yaklaşımın güzel bir özetidir.

Goldziher'in *Hadis* ile ilgili çığır açan çalışmasının yayımlanmasından sonra 60'lı yıllara kadar Radikal şüpheciliğe yeni bir hız verilmedi. 20. yüzyılın ortalarında Joseph Schacht, [Hz.] Peygamber ve sahabeden gelen rivâyetleri toplayan hiçbir kaynağın sahih olmadığı tezini pek çok yayınında destekledi. Bu konuya dair ilk makalesinde (İkinci Bölüm), o şöyle yazdı: [xxi] "Aslında Peygamber'in zamanına giden sahih bilgi kaynaklarının bir yerlerde var olduğu şeklindeki gereksiz faraziyeden vazgeçmeliyiz."³⁶ Kendinden sonraki çalışmaları etkisinde bırakan ve çığır açan çalışması *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*'sında o, bu iddiasını ayrıntılı bir şekilde sürdürür: [Hz.] Peygamber'den gelen ahkâm rivâyetlerinin önemli bir kısmı h. II. asrın ortalarına doğru sahabe ve diğer otoritelerden gelen önceki rivâyetlerin aleyhinde ortaya çıkmıştır."; "Klasik ve diğer kaynaklarda yer alan pek çok hadis Şafii sonrasındaki dönemde tedavüle sokulmuştur"³⁷, yani III. asır. Bu iddialarıyla Schacht açıkça Goldziher'in duruşundan daha ileri gitmektedir.

Schacht'ın tezlerinin iki temel dayanağı vardır: Birincisi, II. asır boyunca fıkıh ve fıkıh usulünde [Hz.] Peygamber'den ve sahabeden gelen rivâyetlere verilen rolün araştırılması ve ikincisi ahkâm rivâyetlerinin gelişiminin incelenmesi. İddiasının ilk kısmına göre, erken dönem her ilim merkezinde Peygamber'den gelen rivâyetlerde henüz açıkça bulunmayan müşterek fikhî bir hüküm

³⁴ Bkz. örnek olarak, *Muhammedanische Studien*, II, 17,19, 20, 29, 31 ve dğr. (=Muslim Studies, II, 29, 31, 32, 39, 41 ve dğr.); a.m, *Vorlesungen*, 41 (İngilizce tercümede, 38-39).

³⁵ Johann Fueck, "Die Rolle des Traditionalismus im Islam", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 93 (1939), 19-20, Goldziher'in adı olmaksızın İngilizce tercüme: "The Role of Traditionalism in Islam", trc. Merlin L. Swartz, *Studies on Islam*, (New York, 1981), 111-12.

³⁶ Joseph Schacht, "A Revaluation of Islamic Traditions", *Journal of the Royal Asia Society*, 1949, 146-47.

³⁷ Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, 4.baskı (Oxford, 1967), 4 [1. Baskı 1950].

ortaya çıkmıştır,³⁸ ancak ikinci aşamada Sahabenin koruması altına sokulacak olan bu hükümler büyük oranda reye dayandırılmıştı.³⁹ Erken dönem fıkıh ekollerinin “Yaşayan Sünneti” II. asrın ortasına doğru muhaddislerin tedavüle soktuğu Peygamber’den gelen hadislerden rahatsız oldu ve etkilendi. Bu durum, erken dönem fıkıh ekolleri tarafından böylesi rivâyetlere⁴⁰ karşı daha sonraları yavaş yavaş azalan hatta sonunda Şafii’nin (206/821–822) öne sürdüğü fıkıhın kaynağına yönelik teori sayesinde azalan güçlü bir muhalefete sebebiyet verdi.⁴¹ Schacht, bu gelişmeden “Genel olarak söylemek gerekirse,⁴² *Hadisler* II. asrın başlarında ortaya çıkan ilk ekollerin asıl doktrinlerinden sonraki dönemlere aittir.” ifadesini çıkarmıştır. İddiasının ikinci boyutunda Schacht, ilk dönem fıkıh kaynaklarında (II. asrın ikinci yarısı), [xxii] klasik hadis külliyyatında (III. asrın ikinci yarısı) ve son dönem hukuk ve hadis derlemelerinde (IV. asır ve sonrası) yer alan seçilmiş konulara dair rivâyet yığınına karşılaştırmak suretiyle ahkâm rivâyetlerinin gelişimini daha açık bir şekilde tasvir etmeye çalıştı. O, bu eserlerde bulunan malzemenin büyümenin başarılı aşamalarını yansıttığı sonucuna varır. Daha sonra o, benzeri bir büyümeyi “pre-literary period (literatür öncesi dönem)”⁴³ yani hicri 150’li yılların öncesindeki dönem için de doğru kabul etti ve ahkâm rivâyetlerini derleyen mevcut ilk eserin yazarı olduğu iddia edilen İmam Malik’in Peygamber’den naklettiği ahkâm rivâyetleri yığınının kendisinden önceki nesil zamanında oluşturulduğunu iddia etmektedir.⁴⁴ Bu yüzden kural şöyle olmalıdır:

Peygamber’den gelen her bir ahkâm rivâyeti, aksi ispat edilinceye kadar, sahih ya da çok az belirsiz olsa dahi, özellikle kendi veya sahabe dönemi için geçerli sahih cümle olarak kabul edilmemeli, yalnızca daha sonraki bir dönemde meydana gelen fikhî bir doktrinin uydurma açıklamaları olduğu düşünülmelidir.⁴⁵

Aynı durum, Sahabe’den ve büyük oranda Tabiin’den gelen rivâyetler için de doğrudur; böylesi rivâyetlerin uydurulması biraz daha erken başlamıştır.⁴⁶ Sonuç olarak, ikinci asrın ilk yarısı, ikinci asrın ikinci yarısında tedvin edilen eserlerde (yazılı dönemin ilk aşaması) yer alan ahkâm rivâyet yığının ortaya çıktığı dönem olarak düşünülmelidir.⁴⁷ Rivâyetlerin çoğu, klasik veya klasik

³⁸ a.g.e., 80

³⁹ a.g.e., 138.

⁴⁰ a.g.e., 57.

⁴¹ a.g.e., 138.

⁴² a.g.e., 80.

⁴³ a.g.e., 149.

⁴⁴ Aynı yer.

⁴⁵ Aynı yer. Bu 40 yıl öncesinden zaten Schwally’nin iddiasıydı. (Bkz. 29. dipnot)

⁴⁶ a.g.e., 150, 176.

⁴⁷ a.g.e., 176.

öncesi dönemdeki çalışmalardan daha öncesinde bulunamaz, ancak ikinci asrın ikinci yarısı ve daha sonrasında uydurulmuştur.⁴⁸ Schacht'a göre, onun Ahkâm hadisleri ile ilgili çalışmasının sonuçları kelimeler veya tarih gibi diğer alanlara dair rivâyetler içinde geçerlidir. Sîret'e dair rivâyetler için şunu belirtir: "Peygamber'in standart biyografisinin önemli bir bölümü ...hicri ikinci asrın ikinci yarısında görüldüğü gibi, çok yakın kaynaktır ve bu yüzden de tarihi değerden uzaktır."⁴⁹

Schacht'ın teorilerine tepkiler Goldziher'in delillerini hatırlatanlar kadar değişti. Onun *Origins* adlı eseri metodu ve orijinalliğiyle çokça övgü aldı.⁵⁰ [xxiii] Ancak Onun iddiasının ana konusu ile ilgili olarak -ki burada [Hz.] Peygamber'den ve sahabeden gelen rivâyetlerle ilgili original bir öz asla bulunmamaktadır- ilim adamlarının görüşleri birbirinden farklıdır. Ona yapılan en temel eleştiri, Schacht'ın çalışması hadislerin aslında ikinci asırdan daha öncesine dayanmadığı *form* ile daha erken bir döneme geri götürebilecek *muhteva* arasını yeteri kadar ayırmamıştır.⁵¹ Bu tarz bir tepkinin en güzel örneği, John Burton'ın Sünnet kavramıyla ilgili makalesidir (III. Bölüm).⁵² Bununla birlikte Schacht'ın görüşleri Batı'daki *Hadis* ile ilgili araştırmaları derinden ve çok uzun bir süre etkiledi. Sonrasında yazılan yeni çalışmalar bu görüşleri göz ardı etmedi ve sonraki tüm araştırmacılar kendi bakış açılarını Schacht'la ilişkilendirerek açıklamak zorunda kaldı.

Schacht sonrası dönemdeki araştırmalar, ilim adamlarının Schacht'ın görüşlerine karşı tavırlarına göre üç kategoriye ayrılabilir: 1) Kesinlikle onun görüşlerini reddeden araştırmacılar, 2) Ana konularda onu takip edenler, 3) Onun görüşlerini değiştirmeye çalışanlar.

İlk grup Schacht'ın *Origins*'i yayımlandıktan hemen sonraki ilk on yılda ortaya çıktı. Bu grup içerisinde batılı araştırmacılarla tanışık Müslüman âlimler

⁴⁸ a.g.e., 4, 138, 143-51.

⁴⁹ Schacht, "Revaluation", 148-51.

⁵⁰ Tepkilerle ilgili daha detaylı bir anlatım için bkz. Harald Motzki, *The Origins of Islamic Jurisprudence: Meccan Fiqh before the Classical Schools*, trc. Marion Katz (Leiden, 2002), 27-28.

⁵¹ Bkz. Erich Gräf, *Jagbeute und Schlachtthier im islamischen Recht. Untersuchung zu Entwicklung der islamischen Jurisprudenz* (Bonn, 1959), 338; S.G. Vesey-Fitzgerald, "Nature and Sources of the Shari'a", Majid Khadduri ve H.J. Liebesny edisyonu içinde, *Laws in the Middle East, I: Origin and Development of Islamic Law* (Washington, 1955), 93-94; Noel Coulson, *A History of Islamic Law* (Edinburgh, 1964), 64-65; Fazlur Rahman, *Islamic Methodology in History* (Karachi, 1965), 1-87, özellikle 76 (Bu yazarın görüşleri için ayrıca bkz. Motzki, *Origins*, 29-34, 38).

⁵² John Burton, "Notes Towards a Fresh Perspective on the Islamic Sunna", *British Society for Middle Eastern Studies Bulletin* 11 (1984), 3-17.

büyük oranda yer alıyordu ancak birkaç gayr-i Müslim de vardı.⁵³ Bu araştırmacılar [Hz.] Peygamber'in vefatından sonra oldukça erken dönemlere uzanan muttasıl bir naklin var olduğu ve henüz hicri birinci asırda şahısların kişisel koleksiyonlarında yer aldığı, hatta bazı araştırmacılara göre bazen yazılı halde bulunduğu faraziyesinden başladılar. Yazmak veya istinsah etmek suretiyle hocalardan talebelere geçen bu malzeme, II. asrın hadis toplayıcılarının yazabildiklerinden bir yığın oluşturdu. Onların koleksiyonları tekrar sonraki müdevvinlerce kullanıldı.⁵⁴ [xxiv] Çünkü bu araştırmacılar, muttasıl bir naklin olduğu yönündeki teorilerinin yeterli delili bulunduğuna inanmışlardı. Ayrıca onlar, sonraki koleksiyonlarda yer alan hadislerin büyük bir kısmının bu nedenle erken döneme ait ve orijinal olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Onların delili büyük oranda Müslüman hadis âlimlerinin ve III ile VI. asır biyografi ve bibliyografi çalışmalarından derlenen biyografik rivâyetlere dayanır. Bu araştırmacılar, kaynaklarının güvenilirliğini de garanti altına aldılar. Goldziher ve Schacht'ın yaklaşımlarının aksine, hadisler nadiren herhangi bir tenkit türüne maruz kalıyordu. Bu yazarların çoğu Goldziher ve Schacht'ın teorilerini reddetmeye ve bu teorilerin yerine kendi görüşlerini koymaya ikna olmuşlardır. Ancak çok azı gerçekten onlara itiraz etmeye cesaret etmiş ve delillerini çürütmeye çalışabilmiştir.⁵⁵ Bu grup yazarlar, çoğu kez açıkça söylemeden bir hadis aksi ispat edilmedikçe sahih kabul edilmelidir prensibini benimserler.

Schacht'ın teorilerini destekleyen ikinci grup, birinci grubun delillerini eleştirel ve sözde kanıtlarını ikna edici bulmayarak reddetmişlerdir.⁵⁶ 1970'lerden bu yana Schacht'ın, Peygamberden ve sahabeden gelen hadislerin II. asırda ortaya çıktığı ve uydurma olarak kabul edilmeleri gerektiği iddiasını esas alan pek

⁵³ Johann Fueck (Tepkisi hakkında bkz.Motzki, *Origins*, 29) ve Nabia Abbott (aşağıya bkz.) ikinciler arasındadır.

⁵⁴ Bkz. Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, I (Leiden, 1967), 53-23, Muhammad Hamidullah, "History of the Early Hadith Compilation", *Sahifah Hamma ibn Munabbih*, 10. Baskı (Luton 1979), 1-111 [Arapça 1. baskı, Damascus 1953; İngilizce 1. baskı Luton 1961]; Mustafa al-Siba'i, *al-Sunnawa-makanatuha fi'l-tashr al-islami* (Cairo, 1961 [1940'larda yazılmıştı.]), 1-235; Muhammad 'Ajaj al-Khatib, *al-Sunna qabla l-tadwin* (Cairo, 1963); Nabia Abbott, *Studies in Arabic Litera Papyri*, II: *Qur'anic Commentary and Tradition* (Chicago, 1967), 1-83; Muhammad M. Azmi, *Studies in Early Hadith Literature*, 2. Baskı (Indianapolis, 1978) [1. baskı, Beirut 1968]. Bu yazarlardan bazıları sadece Goldziher'i tenkit etti, ancak tenkitleri Schacht'a da uygulanabilir çünkü Goldziher'i radikal bir şekilde yorumladılar. Ayrıca bkz. Motzki, *Origins*, 35-45.

⁵⁵ Muhammad M. Azmi/al-Azami *Studies* adlı çalışmasında Goldziher ve Schacht'ı ve sonrasında *On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence*'da (Riyad ve New York, 1985) ise yeniden Schacht'ı tenkit etti. Ahmad Hasan, *The Early Development of Islamic Jurisprudence* (Islamabad, 1970) daha çok fakih bakış açısıyla Schacht'ın bazı görüşlerini reddetti. Her ikisi için de bkz. Motzki, *Origins*, 38-45.

⁵⁶ Bkz. örneğin, Abbott'ın kitabının tenkidi John Wansbrough, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 31 (1968), 615. Ayrıca bkz. Motzki, *Origins*, 37-38.

çok çalışma yayımlandı. Onlara göre bu, artık şüphe edilmemesi gereken ispatlanmış bir hakikattir. Bu grup, her hadis ve sahabe veya daha sonraki nesle atfedilen her rivâyetin aksi ispat edilene dek uydurma kabul edilmesi gerektiği temel prensibini benimsediler.⁵⁷ Bazı araştırmacılar, yalnız hadisleri İslâm'ın erken dönem tarihi için kaynak olarak kullanmaktan dahi uzak durdular. [xxv] Çünkü onlar sahih *hadislerle* ilgili ilginç bir olayın ileri sürülemeyeceğine inanıldırı.⁵⁸

Schacht'ın hadislerle ilgili bazı görüşlerini kabul eden ve mutedil olmaya çalışan âlimlerden müteşekkil üçüncü grup, çok aşırı ve genellemeci düşüdüklerine işaret ederler. Bunlar arasında iki farklı yaklaşıma dikkat çekilmelidir: 1) Bazı âlimler hadislerin içerikleri (content) ile şekilleri (form) arasında bir ayrım gözetir. Yazılı koleksiyonlarda buldukları şekilleriyle pek çok hadis sonraki döneme aittir, fakat onlar hicrî I. asra ait peygamber veya sahabe-den gelen rivâyetlerin olmadığı iddiasını reddederler. Grubun bir kısmına, Noel Coulson, G.H.A. Juynboll, John Burton ve David Powers'a göre rivâyetler tarihlendirilebilir. 2) Diğerleri Schacht'ın vardığı sonuçları kontrol etmek için onun metodunu kullanmaya çalışmışlardır. Onlar hadisleri daha doğru tarihlendirmek ve gerçekten hicrî I. asra ait rivâyetin olup olmadığını incelemek amacıyla Schacht'ın kaynak tenkidi yaklaşımını geliştirdiler. Josef Van Ess, Gregor Scholer ve Harald Motzki bu grubun diğer üyelerindedir.

Bu grubun her iki kısmının temel görüşleri kısaca verilecektir: Juynboll "A Tentative Chronology of the Origins of Muslim Tradition"⁵⁹ adlı makalesinde Schacht öncesi *Hadislerin* ilk defa Hz. Peygamber döneminde ortaya çıktığı yönündeki görüşe dönmüştür.⁶⁰ O, başlangıçta dinî endişelerle [Hz.] Muhammed'in hayatı, onun ve ilk Müslümanların faziletleriyle ilgili ahlakî öğretiler içeren hikâyelerin yayılışının Kıssacıları harekete geçirdiğini iddia etmektedir. Daha düzenli ve standart hadis nakli yaklaşık olarak 670 veya 80 den daha önce değil hicrî I. asrın sonlarındadır. Juynboll bu varsayımı, isnadın başlangıcı, se-

⁵⁷ Bkz. Patricia Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law: the Origins of the Islamic Patronate* (Cambridge, 1987), 32-34; Albrecht Noth, "Gemeinsamkeiten muslimischer und orientalistischer *Hadit*-Kritik. Ibn al-Ğauzis Kategorien der *Hadit*- Fälscher", editor Udo Tworuschka, *Gottes ist der Orient, Gottes ist der Okzident. Festschrift für Abdoldjavad Falaturi zum 65. Geburtstag* (Köln ve Viyana, 1991), 40-41 (Tercümesi bu cildin 16. bölümünde).

⁵⁸ E.g. John Wansbrough, *The Sectarian Milieu: Content and Composition of Islam Salvation History* (Oxford, 1978), ix-x ve dğr.; Patricia Crone and Micheal Cool, *Hagarism: the Making of the Islamic World* (Cambridge, 1977), 3, 152; Patricia Crone, *Slaves on Horses: the Evolution of the Islamic Polity* (Cambridge, 1980), 14-15.

⁵⁹ *Muslim Tradition: Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Hadith* adlı kitabında basıldı. (Cambridge, 1983), 9-76.

⁶⁰ a.g.e., 9.

ned tenkidinin başlangıcı ve belli bölgelerde hadislerin başlangıcı ile ilgili biyografik rivâyetlerden çıkarmıştır.⁶¹ Bu, Schacht'ın aksine Juynboll'un da Goldziher gibi [Hz.] Peygamber'den gelen standart hadislerin hicri I. asrın son 20 yılında tedavüle girdiğine inandığı anlamına gelir. Hadis naklinin geç standartlaşması dolayısıyla, her ne kadar o bu konuya şüpheyle yaklaşmada Goldziher ile hem fikirse de istisnai durumlar dışında, [Hz.] Peygamber'in sahih hadislerini belirlemek mümkün olacaktır.⁶² [xxvi] Juynboll I. asırda hukukî rivâyetlerin (helal ve harama dair) bulunmadığı iddiasında Schacht'ı izler.⁶³ Bu tarz hadisler hicri II. asır boyunca Hz. Peygamber ile doğrudan hiçbir bağlantısı olmaksızın hukuk mantığı taşıyan sahabenin fikhî hükümlerinden ortaya çıkmıştır.⁶⁴ Öte yandan, Schacht'ın aksine o, sahabe ve tabiine ait fikhî hükümlerle ilgili rivâyetlerin büyük çoğunluğunun daha sonradan onlara isnad edildiğini ve tümüyle tarihî değerlerinin reddedilmemesi gerektiğini belirtir.⁶⁵ Juynboll'a göre, bir hadisin zamanının ve yerinin menşei isnad zinciri incelemek tespit edilebilir. Ancak çoğu durumda bu, hadis naklinin sahabe döneminden daha öteye yani hicri I. asrın son 20 yılından daha geriye gitmediğini kanıtlar.⁶⁶

Burton İslâmî sünnetin büyük çoğunluğunun Kur'an tefsirlerinden esinlendiği tezini savunmuştur. Hadis metinlerini daha akademik gözlemlerle inceleyerek Burton onların [Hz.] Peygamber'in ve sahabesinin gerçek tarihî hayatına atıfta bulunmadığını ve bu anlamda sahih olmadıklarını iddia etmiştir. Ancak hadisler Kur'an'daki başlangıç noktalarından hareketle tartışmaları yansıttıkları ölçüde ve ilk bu söylemlerde bulunanların [Hz.] Peygamber ve onun sahabesi döneminden gelen malzemeye dayanmaları dolayısıyla, kendi zamanlarında kökleri mevcuttur.⁶⁷

Oysa Juynboll ve Burton Schacht'ın çalışmalarından oldukça fazla etkilenmektedir ve bazı kayıtlara rağmen prensipte hadislerin tarihî güvenilirliğine yönelik genel şüphecilikte onunla hem fikirdirler. Josef van Ess *Zwischen Hadîth und Theologie* [Hadis İle Teoloji Arasında] adlı eserinde Schacht'ın Hz. Peygamber, sahabe ve tabiine atfedilen rivâyetlerin kaynağı ve gelişimi ile ilgili tezini sarsmaktadır. Bir hadisin tarihî tenkidini yaparken o [Hz.] Peygamber ve

⁶¹ a.g.e.,10-23.

⁶² a.g.e., 71.

⁶³ Öte yandan Goldziher ise en erken döneme ait ve en sahih olanlar arasında diyet kuralları ile ilgili hadisleri dikkate aldı (*Muhammedanische Studien*, II, 88; =*Muslim Studies*, II, 89).

⁶⁴ Juynboll, *Muslim Tradition*, 11-17, 34-39, 72.

⁶⁵ a.g.e., 31.

⁶⁶ a.g.e., 72-73.

⁶⁷ Burton, "Notes", 3-17; a.g.e., *An Introduction to the Hadîth* (Edinburgh, 1994), 181 ve dğr. David Powers da *Studies in Qur'an and Hadîth: the Formation of the Islamic Law of Inheritance* adlı çalışmasında benzer bir görüşü savunmaktadır. (Berkeley, 1986). Ayrıca bkz. Coulson, *History of Islamic Law*, 2. Bölüm.

sahabeye atfedilen bazı durumlarda I. asrın ortalarına kadar uzanan çok erken döneme ait özleri olan teolojik rivâyetlerin mevcut olduğunu savunmuştur.⁶⁸ [xxvii] *Kütüb-i sitte* öncesi bir koleksiyonda, Harald Motzki van Ess'in kullandığı metottan çok farklı olarak kaynak tenkidi metodu aracılığıyla onunla benzer sonuçlara ulaştı. O, ahkâm rivâyetlerine dair analizlerini Schacht'ın öncülleri, metodu ve sonuçlarının tenkidi bir incelemesiyle birleştirdi ve Schacht'ın hadislerin kaynağı ve gelişimi üzerine teorilerinin şüpheli öncüllere, sorunlu metotlara ve genellemelere dayandığı sonucuna vardı. Hadislerin kaynağı ve sıhhatine yönelik hükümleri silip süpürmekten kişisel rivâyetlerin incelenmesi uğruna sakınılmalıdır. Motzki daha gelişmiş kaynak tenkidi metoduyla (ve henüz yayımlanmamış kaynakları kullanarak) hadislerin daha isabetli tarihlendirilmelerinin mümkün olduğunu savunmaktadır.⁶⁹ Schacht'ın teorilerini redderek ve van Ess, Gregor Schoeler, Motzki ve diğerlerinin metotlarını kullanarak I. asırla tarihlendirilen pek çok hadisi tek tek araştırdı.⁷⁰

Bu alt gruba dâhil olan araştırmacılar, hem aksi ispatlanana kadar hadislerin uydurma kabul edilmesi gerektiği iddiasını hem de bunun aksini iddia eden muhaliflerinin iddiasını reddetmektedir. Onlar hadislerin tarihi güvenilirlikleri ile ilgili genel cümlelerden kaçınmakta ve incelemeksizin tek tek hadisler hakkında hüküm vermeyi ertelemektedirler.⁷¹ Hadisin bazı bölümlerinin kayna-

⁶⁸ Joseph van Ess, *Zwischen Hadît und Theologie. Studien zum Entstehen prädestinatianischer Überlieferung* (Berlin, 1975), 1-30, 104.

⁶⁹ Harald Motzki, *Die Anfänge islamischer Jurisprudenz. Ihre Entwicklung in Mekka bis zur Mitte des 2./8. Jahrhunderts* (Stuttgart, 1991); İngilizce baskısı, *Origins* (bkz. Dipnot 50.); a.mlf., "The Muşannaf of 'Abd al-Razzâq al-Şa'ânî as a Source of Authentic Ahâdîth of the First Century AH", *Journal of Near Eastern Studies* 50 (1991), 1-21 (Bu cildin 15. Bölümü); a.mlf., "Der Fiqh des -Zuhrî: die Quellenproblematik", *Der Islam* 68 (1991), 1-44 (İngilizce çeviri: "The Jurisprudence of Ibn Şihâb az-Zuhrî: a Source-Critical Study" (Nijmegen, 2001: http://web-doc.uhn.kun.nl/mono/m/motzki_h/juriofibs.pdf).

⁷⁰ Gregor Schoeler, *Charakter und Authentie der muslimischen Überlieferung über das Leben Mohammeds* (Berlin, 1996); Harald Motzki, "The Prophet and the Cat: On Dating Mâlik's *Muvatta'* and Legal Traditions", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 22 (1998), 18-83; a.mlf., "The Murder of Ibn Abî l-Huqayq: On the Origin and Reliability of Son *Maghazi-Reports*", editör Harald Motzki, *The Biography of Muhammad: the Issue of the Sources* (Leiden, 2000), 170-239; a.mlf., "Der Prophet und die Schuldner. Eine *Hadît* Untersuchung auf dem Prüfstand", *Der Islam* 77 (2000), 1-83.

⁷¹ Wael b. Hallaq hadisın sıhhatine dair Batılı çalışmaların "tamamıyla değilse de büyük çoğunluğunun gayesiz" olduğunu iddia etti ve bu çalışmalara "pseudo-problem (sahte problem)" diyerek ele aldı. Bkz. "The Authenticity of Prophetic *Hadîth*: a Pseudo-Problem", *Studia Islamica* 89 (1999), 75-90. Onun suçlaması bu gruptaki araştırmacıları etkilemedi çünkü onlar konuya dair genel cümleler kurmaktan sakındılar. Hallaq'ın yargısının diğer Batılı araştırmacılara uygulanabilirliği de sorgulanmalıdır zira onların genellikle temel amacı Müslüman bir âlimin hadisle alakalı görüşünü kabul ya da reddetmek değildir. Onların güncel problemi hadislerin yansıtıkları dönem için tarihi bir kaynak olarak güvenilirliğidir. Fıkıh usulü âlim-

ğına yönelik daha genel karakterli hükümler vermeden önce daha pek çok hadisin [xxviii] ve hadis koleksiyonlarının kaynak tenkidi yapılarak incelenmesinin lüzumu onların görüşleri olagelmıştır.⁷² Bu iki alt grubun metotları daha sonra açıklanacaktır.⁷³

Koruma ve Nakletmenin Anlamı

Hadisin kaynağı ve tarihi güvenilirliğine dair tartışmalarda, hadislerin ne kadar süre şifahen nakledildiği ve ne derece yazılı olarak muhafaza edildiği tartışıla gelmiştir. Konunun önemi açıktır, zira nakil esnasında her hadis değişme tehlikesine maruz kalmaktadır. Şifâhî nakil kısmen daha hassastır, bilgiyi alma ve nakletme için teknikler ve metotlar bulunmadığında, şifâhî nakil süresi uzadıkça orijinal lafızların tahrif olma ihtimalide artmaktadır. Çünkü bir bilgiyi yazıyla aktarmak şifâhî naklin tehlikeli zafiyetlerini ortadan kaldırır. Yani insan zekâsı ve yazı bilginin daha doğru bir şekilde korunmasına önemli ölçüde katkıda bulunur. Öte yandan yazılı nakil değişiklikleri tamamen engelleyemez. Okuma veya istinsah etmedeki hatalar, metni korumadaki ihmaller, metnin binlinçli olarak değiştirilmesi dışarı atılamaz.

Müslüman gelenekleriyle ilgilenen ilk Batılı araştırmacılar, başlangıçta Hadislerin şifâhî olarak nakledildiğini iddia etti. Korunmamış ancak daha sonraki meşhur külliyatların temelleri olan ilk Hadis koleksiyonları ancak hicrî ikinci asrın ilk yarısında meydana getirilmiştir.⁷⁴ Bu düşünce klasik İslâm âlimlerince de yansıtılmaktadır. Pek çok araştırmacı Goldziher'in çalışmalarından şifâhî naklin hicrî ikinci asırda da devam ettiği izlenimini edindiler.⁷⁵ Bunun sebebi [xxix] bir taraftan Goldziher'in topladığı malzemenin çoğunluğunda ifade edilen Müslümanlar arasındaki hadislerin yazılmasına yönelik aşırı düşmanlık ve onun hadis literatürünün başlangıcını ancak hicrî üçüncü asrın ilk yarısı ile

---

lerinin (hadis usulü âlimleri değil!) çoğu hadis muhtemelen (kesinlikle değil) sahihtir düşüncesinin bu malzemeyi tarihi kaynak olarak kullanmak isteyen Batılı araştırmacıların karşılaştığı problemlerle alakası yoktur.

⁷² Ayrıca Schoeler'in Batılı araştırmacılar arasındaki hadisleri tarihî güvenilirliğiyle ilgili mevzuya dair farklı yaklaşımlardan hareketle yaptığı tartışmalar için bkz. (*Charakter und Authentie*, 9-19).

⁷³ Bkz. aşağıya, xxxvii-li. Hadislerin kaynağı ve tarihi geçerliliğiyle ilgili önemli bir mesele bu girişin dışında bırakılmıştır çünkü onu İslam Hukukunun gelişimi bağlamında ele almak daha uygundur. Ancak yine de bu girişte söz konusu meseleyle ilgili en önemli çalışmalara yer verilmiştir: Schacht, *Origins*; Motzki, *Origins*; Calder, *Studies*; Dutton, *Origins* (Bkz. bu cildin bibliyografyasına); Ahmad Hasan, *Development* (bkz. d.pn. 55); Ali Dere, *Die Hadithanwendung bei Imām Mâlik b. Anas (-179/795) im Spiegel der an ihn von as-Şaibani (-189/804) und aš-Şafi'i (-204/819) gerichteten Kritik* (Aachen, 1995).

⁷⁴ Bkz. yukarıya, xv.

⁷⁵ Uzun süren bir şifâhî naklin sonraki savunucu Norman Calder'dir. Onun çalışmasına bkz. *Studies in Early Muslim Jurisprudence* (Oxford, 1993), 161-71 (fıkıh literatürüyle ilgili)

tarihlendirmesidir.⁷⁶ Goldziher'in hadislerin yazılmasına dair etkili çalışması burada tercüme edilmiştir. (Dördüncü Bölüm)⁷⁷

1960 larda pek çok âlim, yukarıda bahsi geçen bütün Müslüman araştırmacılar, hadislerin uzun bir süre şifâhen nakledildiğine dair Batılı önermeleri geçersiz kılmaya çalıştılar. Bu araştırmacılar hadislerin hicri I. asırda yazıldığından ve ikinci asırda yazılı koleksiyonların bulunduğundan bahseden çokça haber buldular. Ayrıca onlar böylesi koleksiyonların eski yazmalarının parçalarını ortaya çıkardılar veya sonraki derlemelerdeki isnad zincirleri kullanılarak bu erken dönem koleksiyonların yeniden inşa edilebileceğini iddia ettiler.⁷⁸ Bu âlimler hadis yazımının yasaklandığından ya da hoş karşılanmadığından bahseden veya tanınmış kimselerin kitaplarının bulunmadığı yahut bunları toplumda kullanmadıklarını vurgulayan hadisleri karşılaştırmaya gayret ettiler. Onlar asırlar süren uzun süreli şifâhî nakil bakış açısı ile Müslümanların çok erken dönemlerden itibaren ve düzenli olarak hadisleri ve sünnetleri yazdıkları görüşüne karşı çıktılar.

Şifâhî teorinin savunucuları erken dönem derlemelerinde mevcut pek çok rivâyet tariki arasındaki farklılıkları gösteren çalışmalara tepki gösterdiler. Onlar bu durumun yazılı nakil görüşüyle çeliştiğini ve orijinal metinlerin yeniden inşasını imkânsız kıldığını iddia ettiler.⁷⁹

Pek çok çalışmada Schoeler şifâhî ve yazılı nakil tartışmasının erken dönem İslâm'daki eğitim öğretim sistemine dair hatalı düşüncelerden kaynaklandığını iddia etti. [xxx] Ona göre hicri III. ve IV. asırlarda yapılan büyük derlemelerin kaynaklarının ya sahih kitaplar veya tamamıyla şifâhî nakiller olması şart değildir ancak çoğunlukla hocaların kendileri için yazdıkları ders notları olabilirler. Bu hadis ders notları koleksiyonunu almak hemen veya hemen ardından yazmak veya dersin öncesi veya sonrasında istinsah etmekle (copy) toplanan

⁷⁶ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 203-45 (= *Muslim Studies*, II, 189-226).

⁷⁷ Bkz. Ignaz Goldziher, "Kämpfe um die Stellung des Hādīt im Islam", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 61 (1907), 860-72 [*Gesammelte Schriften* içinde yeniden basıldı, V, 86-98]. Goldziher'in çalışmalarından çıkardığı neticelerin kendi görüşü olup olmadığı şüphelidir. *Muhammedanische Studien*, II, 8-9 (= *Muslim Studies*, II, 21-22)'de o hadislerin yazılmasının muhafazasının hemen sonraki bir şekli olduğunu iddia etti ve hadislerin zaten birinci asırda yazıldığına dair pek çok haber topladı. Üstelik o hadislerin yazılmasına muhalefetin zaten hadislerin yazıldığına işaret ettiğinin gayet farkındadır *Muhammedanische Studien*, II, 194-202 (= *Muslim Studies*, II, 181-88).

⁷⁸ Abbott, *Studies*, II, 2; Sezgin, *Geschichte*, I, 53-84 ve dğr.; Azmi, *Studies*, İkinci Bölüm ve dğr.

⁷⁹ Örneğin, Georg Stauth, *Die Überlieferung des Korankommentars Mugahid b. Ğabrs* (Ph.D. diss., Giessen, 1969); Fred Leemhuis, "1075 Tafsir of the Cairene Dār al-kutub and Muğāhid's Tafsir", editör Rudolph Peters, *Proceedings of the Ninth Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants* (Leiden, 1981), 169-80; Sadun M. Al-Samuk, *Die historischen Überlieferungen nach Ibn Ishāq* (Doktora tezi, Frankfurt, 1978).

sözlü manalar aracılığıyla oluştu.⁸⁰ Nadir ve sonraki küçümseme hocayı duy-maksızın yazılı metne ulaşmaya geçiş kazanma faaliyettir.

Erken dönem bir yazara atfedilen çalışmada yer alan çeşitli tarikler arasındaki farklılıklar basitçe şifâhî rivâyeti farz ederek değil ancak bu yazılı ve şifâhî/işitsel naklin birleştirilmesi yoluyla ve öğrencilerin hocalarından aldıkları malzemeyi kısaltarak, birleştirerek hatta bazen değiştirerek geçirmesiyle elde ettikleri icazetlerle açıklanabilir.⁸¹ İslâm'ın ilk iki asrında gelişen hadislerin yazımına izin verilip verilmediğine dair tartışma aslında naklin asıl uygulamasının öneminin azlığıyla ilgiliydi.⁸² Schoeler'in bu konuyla ilgili *Hadis* alanındaki tartışmaya getirdiği en önemli katkı Beşinci bölümde tercüme edilmiştir. [xxxı]

Sünnî Olmayan Hadis

Batılı hadis araştırmacıları öncelikle Sünnî hadisler üzerine odaklanmışlardır. 1919 yılında Şii'liğin bir kolu olan Zeydiyye hareketinin izinden gittiği Ali'nin büyük torunu⁸³ Zeyd b. Ali'ye atfedilen Mecmu'ul-fıkh adlı eserin yayınlanmasının ardından ortaya çıkan tartışmadan başka, Şii hadise ilgi çok nadirdir. Batılı araştırmacılarca Şii hadis alanının ne kadar az bilindiğini Gerard

⁸⁰ Bu yüzden Sebastian Günther "oral" (sözlü) yerine "aural" (işitsel) rivayetten bahsetmeyi tercih etti. Bkz. a.mlf., "Modern Literary Theory Applied to Classical Arabic Texts: *Hadîth* Revisited", editörler Verena Klemm and Beatrice Gruendler, *Understanding Near Eastern Literature* (Wiesbaden, 200), 175.

⁸¹ Gregor Schoeler, "Die Frage der schriftlichen oder mündlichen Überlieferung der Wissenschaften im frühen Islam", *Der Islam* 62 (1985), 201-30; a.mlf., "Weiteres zur Frage der schriftlichen oder mündlichen Überlieferung der Wissenschaften im Islam", *Der Islam* 66 (1989), 38-67; a.mlf., "Mündliche Thora und Hadîth. Überlieferung, Schreibverbot, Redaktion", *Der Islam* 66 (1989), 213-51 (Çevirisiz bu cildin 5. bölümündedir.); a.mlf., "Schreiben und Veröffentlichungen. Zur Verwendung und Funktion der Schrift in den ersten islamischen Jahrhunderten", *Der Islam* 69 (1992), 1-43, daha eski ve kısa versiyonunun İngilizce tercümesi Claude Gillot, "Writing and Publishing: On the Use and Function of Writing in the First Centuries of Islam", *Arabica* 44 (1997), 423-35; a.mlf., *Écrire et transmettre dans les débuts de l'islam* (Paris, 2002). Ayrıca bkz. Stefan Leder, *Der Korpus al-Haiṭam ibn 'Adî (st. 207/822). Herkunft, Überlieferung, Gestalt früher Texte der aḥbâr Literatur* (Frankfurt, 1991), 3-4; Motzki, *Origins*, 95-104.

⁸² Bu tartışma için bkz. Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 194-202 (= *Muslim Studies*, II, 181-88); Schoeler, "Mündliche Thora und Hadîth", muhtelif yerlerde; Michael Cook, "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam", *Arabica* 44 (1997), 437-530. M.J. Kister, "... Lâ taqra'ûna 'alâ l-muşḥafiyîn wa-lâ taḥmilûna l-'ilma 'ani l-şahafiyîn.... Some Notes on the Transmission of Ḥadîth", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 22 (1998), 127-62.

⁸³ Editör Eugenio Griffini, *Corpus Juris di Zaid b. 'Alî* (Milan, 1919), Gotthelf Bergsträsser'in tenkit yazısıyla birlikte içinde *Orientalistische Literaturzeitung* 25 (1922), 114-23; Rudolf Strothmann, "Das Problem der literarischen Persönlichkeit Zaid b. 'Alî", *Der Islam* 13 (1923), 1-52; Wilferd Madelung, *Der Imam al-Qâsim ibn Ibrâhîm und die Glaubenslehre der Zaiditen* (Berlin, 1965), 53-61; Sezgin, *Geschichte*, I, 552-60.

Lecomte'un 1970'de yayınladığı bir makale ortaya koymuştur.⁸⁴ Etan Kohlberg bu konuyu daha fazla aydınlatmaya başladığında 1970'lerden sonra bu durum değişti. İmamî Şii Hadis'in kaynaklarına adanan en temel çalışması burada yeniden basıldı. (Altıncı Bölüm)⁸⁵ Diğer araştırmacılar onun adımlarını takip etti.⁸⁶ Haricî hadis de dikkat çekti.⁸⁷ Bir kimsenin bu çalışmalardan edindiği izlenim şudur ki, her ne kadar standartlaşma süreci Sünnilerde olduğundan daha uzun sürmüş olsa da, Sünnî olmayan hadis koleksiyonlarının başlangıcını da hicrî II. asırla tarihlendirmek mümkündür. Sünnî olmayan hadis âlimlerinin Sünnî Hadis sahasında karşılaşılanlarınkine benzer problemlerle karşı karşıya kaldıkları açıktır: Tek tek hadis koleksiyonlarının kaynakları nelerdir? Klasik hadis külliyyatının dayandığı kaynakların belirlenmesi veya yeniden inşası mümkün müdür? İsnadın rolü nedir? [xxxii] Bir hadis tenkidi türü varsa, ne zaman gelişti ve metotları nelerdi? Farklı İslâmî mezhepler arasında hadislerin takası mevcut muydu? Bu sorunların tümü derinlemesine çalışılmadır.

İsnadın Kaynağı ve Güvenilirliği

Müslüman ve Batılı Çalışmalarda İsnad

Müslüman âlimlere göre, tam bir hadisin önünde bulunan ravi zincirinin işlevi nakil yolunu belgelemek ve netice itibarıyla söz konusu metnin kaynağını onaylamaktır. "İsnad" ve "sened" kelimelerinin sözlük manası "desteklemek" ve onun türemiş anlamdaki kullanımı "kaydetmek" yalnızca rivâyet zinciri muttasıl ve ravilerin tümü güvenilirse yerine getirilen bu işlevi ifade etmektedir. İsnadın özel işlevi nedeniyle hadislerin sahihini zayıfından ayırma teşebbüslerinde Müslümanların hadis tenkidinin isnada odaklanması şaşırtıcı

⁸⁴ Gérard Lecomte, "Aspects de la littérature du Ḥadīṭ chez les Imamites", *Le shī'isme imāmīte. Colloque de Strasbourg (6-9 mai 1968)* (Paris, 1970), 91-103.

⁸⁵ Etan Kohlberg, "Al-uşūl al-arba'umi'a", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10 (1987), 128-66. Ayrıca bkz. a.mlf., "An Unusual Shī'ī isnād", *Israel Oriental Studies* 5 (1975), 142-49; a.mlf., "Shī'ī Ḥadīṭh", ed. Alfred F.L. Beeston et al., *The Cambridge History of Arabic Literature, I: Arabic Literature to the End of the Umayyad Period* (Cambridge, 1983), 298-307.

⁸⁶ Örneğin, Asma Afsaruddin, "An Insight into the Ḥadīṭh Methodology of Jamāl al-Dīn b. Ṭāwūs", *Der Islam* 72 (1995), 25-46; Mohammed Ali Amir-Moezzi, "Remarques sur les critères d'authenticité du ḥadīṭh et l'autorité du juriste dans le shī'isme imāmīte", *Studia Islamica* 85 (1997), 5-39; Ron P. Buckley, "On the Origins of Shī'ī Ḥadīṭh", *The Muslim World* 88 (1998), 165-84.

⁸⁷ 'Amr K. Ennāmi, *Studies in Ibādism (al-Ibādīya)* (Beirut, 1972), 81-102; J.C. Wilkinson, "Ibādī Ḥadīṭh: an Essay on Normalization", *Der Islam* 62 (1985), 231-59. İbâdî hadis kaynaklarına dair farklı yargularla ilgili tartışmalar için bkz. Ersilia Francesca, *Teoria e pratica del commercio nell'Islām medievale. I contratti di vendita e di commenda nel diritto ibādīta* (Rome, 2002), 32-39; a.mlf., "La fabbricazione degli isnād nella scuola ibādīta: il Musnad ar-Rabī' b. Ḥabīb", editörler U. Vermeulen ve J.M.F. van Reeth, *Law, Christianity and Modernism in Islamic Society: Proceedings of the Eighteenth Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants* (Leuven, 1998), 39-59.

değildir. Şayet isnad denemesi olumlu bir sonuç verirse ve Kur'an ile veya Müslüman toplumların kabul ettiği doktrinlerle çelişme gibi şüpheye sebep olacak başka bir durum söz konusu değilse o zaman hadis sahih ve geçerli kabul edilir. Müslüman kaynaklar isnad tenkidinin hicrî II. asırda⁸⁸ başladığını iddia ederler ve Sünnî âlimler hicrî III. asırda derlenen ve neredeyse genel geçer bir statü kazanan büyük hadis külliyyatını tenkidî hadis ilminin bir ürünü addederler. Müslüman hadis tenkidinin prensip ve kategorileri sistematik olarak ancak hicrî IV. ve VII. asırda işlerlik kazanmaya başladı.⁸⁹

Çoğu batılı araştırmacı Müslüman hadis tenkidi konusunda daha az bilgiye sahiptir. Çünkü onlar hadis tenkidinin sadece isnad tenkidine odaklandığını ve hadis metinlerini ihmal ettiğini düşünürler.⁹⁰ [xxxiii] Aksine onlar isnadın tarihi açıdan güvenilir olmadığını düşünmektedir.⁹¹ Bu yargı, çok fazla isnadların eksiksiz incelenmesine yahut Müslüman hadis tenkidinin prensiplerine dayanmamaktadır. Aksine açıkça anakronistik veya maksatlı hadislerin bulunduğu ve bunların sahih olmadıklarının tespit edilmesinin gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Ancak yine de kabul görmüş külliyyatlarda bulunan hadisler Müslüman âlimlerce hadis tenkidinin zirve ürünleri sayılır. Yani onlar Müslüman hadis münekkitleri arasında hiçbir itiraza sebep olmamaktadır. Çünkü onların isnadları güvenilir farz edilir. Bu fenomen batılı araştırmacıların isnad siteminin genel itibarıyla şüpheli olduğu ve isnad incelemesine dayanan hadis tenkidinin uydurma hadisleri tespit edemeyeceği neticesine vardırıştır.⁹² Bu netice, Goldziher ve Schacht'ın hadislerin çoğunun veya tümüyle sahih olmadığı ve isnadlarının en azından [Hz.] Peygamber'e ve sahabe'ye kadar uzanan

⁸⁸ Bkz. Eerik Dickinson, *The Development of Early Sunnite Hadîth Criticism: the Taqdim of Ibn Abî Hâtim al-Râzî (240/854-327/938)* (Leiden, 2001), 41'den sonra.

⁸⁹ İlk sistematik Müslüman hadis tenkidine dair inceleme Ramehürmüzi'nin (d.360/971) *el-Muhaddisu'l-Fâsîl*'ı ve Hâkim en-Nisâbüri'nin (v. 405/1014) *el-Mârife fi ulûm'ul-hadis*'i ve en detaylı çalışma İbn Salâh'ın (d. 643/1245) *el-Mukaddime fi ulûmu'l-hadis*'idir. Bütün bu çalışmaların pek çok farklı baskısı vardır.

⁹⁰ Bkz. Schwally, "Quellen", 127. Batılı araştırmacılar Müslümanların hadis tenkidi uygulamalarında metnin rolünü küçümsediler. Örnek vermek gerekirse râviler hakkındaki hükümler genellikle isnad tenkidinin bir parçası olarak kabul edildi, ancak kaynaklardaki çoğu hüküm söz konusu râvinin metinlerinin diğerleriyle mukayesesine dayandığını iddia etmektedir.

⁹¹ Aloys Sprenger ve Johann Fueck isnadların tarihi araştırmalarda önemli ve kullanışlı olduğuna ikna olmuş birkaç araştırmacı arasındadır. Bkz. Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Moḥammad nach bisher grösstentheils unbenutzten Quellen* (Berlin, 1861), I, 330-49 ve dğr.; Fueck, "Traditionalismus", 22-24 (= "Traditionalism", 113-14).

⁹² Bu iddia Muir tarafından zaten dile getirilmişti: "Birçok hadis, kusursuz isimlerle desteklenmesine ve çok ufak sözel tesadüflere kadar diğer rivayetlere benzesmesine rağmen çağdaş bir haberin parçası olmalarını imkânsız kılacak ve bütün 'saygıdeğer isimler' sistemine güvenimizi sarsacak kadar olağanüstü hikayeler ve çok hatalı ifadelerle doludur." (*Life of Mahomet*, I, xlix). Fueck ise aksine Müslüman hadis tenkidi hakkında daha az negatiftir; bkz. "Traditionalismus", 13-19 (= "Traditionalism", 107-11).

kısımlarının da uydurulmuş olması gerektiğini ifade eden tezleriyle uyumludur.⁹³

İsnadların güvenilirliği tartışması genel itibariyle ve özellikle isnadların erken döneme ait kısımları kaçınılmaz olarak isnadın kaynağının yani isnadın raviler için bilgilerinin yahut kaynaklarının tayininde ne zaman bir gelenek haline geldiğinin sorgulanmasına sebebiyet vermektedir. Bu konu üzerinde Müslüman âlimlerinin de katıldığı uzun bir tartışma gelişti. Üç tarih öne sürüldü: 1) Sahabenin hayatı esnasında (yaklaşık hicretten 60 yıl sonrasına kadar); 2) Tabiîn döneminde (yaklaşık olarak hicrî 60 ile 120 yılları arasında); 3) Tabiîn’nden sonra gelen nesilde (hicrî 120 ile 180 yılları arasında). Bu üç tarihin iddiaları farklı varsayımlara dayanmaktadır: tarihi spekülasyon, isnadın kaynağıyla ilgili Müslüman kaynaklarda bulunan haberler, ve bizatihi isnadların araştırılması. [xxxiv] Bunlar bir sonraki ve farklı görüşlerin ayrıntılı açıklamalarını sunan ve burada yayımlanacak olan James Robson’ın makalesinde özetlenecektir. (Bölüm 9)

Bir hadisin isnadının sorgulanması geleneğinin çok erken dönemlerden itibaren başladığını savunanlar [Hz.] Peygamber’in ölümünden sonra Müslümanların hayatlarını onun örnekliğine dayandırmayı arzuladıklarını ve bu dönemden itibaren haberlerin tedavüle girmeye başladığını iddia ederler. [Hz.] Peygamber ile karşılaşmamış biri Peygamber veya otoritesine dair bir şey naklettiğinde özellikle hassas ve tartışmalı bir konuyla ilgiliyse bu bilginin kaynağını ortaya koyması istenmekte gibi gözükmektedir.⁹⁴ III. Halife Hz. Osman’ın (v.35) öldürülmesinden sonra Müslümanların ayrılığa düşmesinin isnadın doğuşunda önemli bir teşvik oluşturduğu düşünülmektedir.⁹⁵

İsnadın Tabiîn döneminde ortaya çıktığını iddia eden sav, sahabenin çoğunluğu vefat ettikten sonra Hz. Peygamber hakkında doğrudan bilginin artık mümkün olmadığı düşüncesine dayanır. Bu, birisi Hz. Peygamber ile ilgili bir bilgi aktardığında isnadının sorulmasını zorunlu hale getirdi.⁹⁶ Bazen bu tarihlendirme özel tarihi bir olayla bağdaştırılır: V. halife’nin ölümünden ve Muaviye (d. 60/680) Emevi hanedanlığının kuruluşundan sonra sona eren genellikle II. iç savaş (fitne) denilen Müslüman toplulukları arasındaki ileri boyutta

⁹³ Yukarıya bkz. xviii, xxii-xxiii; ayrıca Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 147-52 (= *Muslim Studies*, II, 140-44); a.mlf., “Neue Materialien zur Litteratur des Überlieferungswesens bei den Muhammedanern”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 50 (1896), 478, 484-86 [yeniden basıldı içinde *Gesammelte Schriften*, IV, 67-110]; Schwally, “Quellen”, 125-27; Schacht, *Origins*, 163.

⁹⁴ Bkz. Sprenger, “Traditionswesen”, 1-3; Azmi, *Studies*, 213.

⁹⁵ Abbott, *Studies*, II, 1; Azmi, *Studies*, 213.

⁹⁶ Loth, “Ursprung”, 595-96; James Rabson, “The Isnād in Muslim Tradition”, *Transactions of the Glasgow University Oriental Society* 15 (1953), 15-26; Motzki, *Origins*, 119.

çatışmalar.⁹⁷ İsnadın daha sahabe döneminde ortaya çıkışıyla ilgili diğer iddia bizzat hadislere dayanır. Nitekim Josef Horovitz, isnadında hocalarına dair pek çok bilgidin bahsedilen ("kollektif isnad" diye nitelendirilen) Zührî'nin (d. 124/742) olduğu bir hadisten isnadın Zührî'den önceki nesilde yani hicri I. asrın sonlarında ölen sahabe döneminde var olduğu sonucunu çıkarmıştır.⁹⁸ [xxxv] Konuya dair en erken katkı sağlayanlardan biri olan Horovitz'ın makalesinin tercümesi kendisi tarafından önemli ayrıntı ilavelerle birlikte bu ciltte yer almaktadır (Bölüm 7 ve 8). Son çalışmalar henüz hicri I. asrın ikinci yarısından isnadlı hadislerin mevcudiyetini doğruladı.⁹⁹

İsnadın kaynağının geç bir tarihlendirmesi Schacht tarafından savunulur. Schacht isnadın kullanımını hicri II. asırdan daha önceye götürmez ve isnadın doğuşunu Emevilerin kaybettiği ve hanedanlığın Abbasilere geçtiği karışıklıkla bağdaştırır. Schacht açıkça Horovitz'ın hadislerin müdevvinler veya ravilerce I. asrın üçüncü çeyreğinden daha geç olmamak kaydıyla tedavüle sokulmaya başlandığı görüşünü reddeder.¹⁰⁰ Schacht'ın isnadın geç geliştiği görüşü I. asrın otoritesine atfedilen hadislerin ancak II. asırda oluşturulduğu düşüncesi ile bağlantılıdır. Wansbrough isnadın başlangıcına hicri II. asrın sonundan daha erken bir tarih vermez.¹⁰¹

İsnadın doğuşuna dair ileri sürülen üç tarihin bazı taraftarları isnadın kullanımına neden olduğu düşünülen çeşitli tarihi olaylara özellikle Müslüman

⁹⁷ Robson, "The Isnād in Muslim Tradition", 21; G.H.A. Juynboll, "The Date of the Great Fitna", *Arabica* 20 (1973), 142-49; a.mlf., *Muslim Tradition*, 17-18; 75; a.mlf., "Muslim's Introduction to his *Şahîh*, Translated and Annotates with an Excursus on the Chronology of Fitna and Bi'a", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 5 (1984), 263-311.

⁹⁸ Josef Horovitz, "Alter und Ursprung des Isnād", *Der Islam* 8 (1918), 43 (Bu makalenin İngilizce tercümesi bu cildin 7. bölümündedir.) Kendi döneminde o bahsi geçen hadisin gerçekten Zührî dönemine geri götürüldüğünü ispatlayamamıştı. Bu çok daha sonraları gösterildi. Bkz. G.H.A. Juynboll, "Early Islamic Society as Reflected in its Use of Isnads", *Le Muséon* 107 (1994), 179-85; Schoeler, *Charakter und Authentie*, 62-79.

⁹⁹ Bir önceki dipnotta bahsedilen kaynakların yanı sıra Bkz. Lawrence I. Conrad, "Portents of the Hour: *Hadith* and History in the First Century AH", the Colloquium on *Hadith* and History'de sunulan bildiri, Cambridge 1986; Motzki, *Origins*, 126-36, 157-67, 240-41; a.mlf., "The Muşannaf of 'Abd al-Razzāq", 13-21; a.mlf., "Die Fiqh des -Zuhrî", 29-42 (İngilizce çeviri, 32-47); a.mlf., "The Prophet and Cat", 73-74 ve dğrl.; a.mlf., "Der Prophet und die Schuldner", 22-46.

¹⁰⁰ Schacht, *Origins*, 37 1 numaralı dipnottaki referans Horovitz, "Alter und Ursprung", 43-44. Schacht'ın Horovitz'ın düşüncesine itirazı ikna edici değildir çünkü her iki araştırmacının görüşleri uyumludur. Schacht şöyle der: "*düzenli isnad* kullanımı uygulaması" ikinci asırdan daha eski değildir (italikler H.M.). Horovitz "düzenli bir uygulama"dan değil sadece *isnadların* "kullanımı"ndan ve *hadis* literatürüne "ilk girişi"nden bahseder. Üstelik bir kimse *isnadın* kullanımının İslam toplumunun farklı bölgelerinde farklı geliştiğini dikkate hesaba katmalıdır. Bkz. Motzki, *Origins*, 22-23, 240-41.

¹⁰¹ John Wansbrough, *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation* (Oxford, 1977), 179.

toplumları arasındaki iç savaşlara başvurur. Hepsinin insanlar “fitneden sonra” isnad sormaya başladılar diyen İbn Sirin’e atfedilen bir habere aynı kaynağa dayanması oldukça şaşırtıcıdır. İsnadın başlangıcı için daha erken bir tarih veren araştırmacılar Hz. Osman’ın öldürülmesinden sonra patlak veren ilk fitne diye adlandırılan deymi yorumlamaktadırlar. İsnadın başlangıcını I. asrın son yıllarına yerleştirenler İbn Sirin’in Muaviye’nin ölümünün sonrasındaki ikinci fitneyi kastettiğini düşündüler. Schacht İbn Sirin’in “fitne” sini Emevi hanedanlığının yıkılışıyla sonuçlanan Emeviler ile Abbasiler arasındaki iç savaş olarak belirledi.¹⁰² [xxxvi]

İsnadlara Göre Tarihlendirme

1970’lere kadar batılı araştırmacılar isnadlar söz konusu olduğunda çok şüpheli fikirliydiler ve bunları tarihi bilgilerin kaynağı olarak kullanmaktan sakınıyorlardı. Ancak yine de bu onların isnadların tamamıyla uydurulduğunu ve metinlerin rivâyet edilmesinin hiçbir manası olmadığını iddia etmeleri anlamına gelmiyordu. İsnadın güvenilirliği ve doğuşuyla ilgili tartışma isnadların yalnızca belli bir kısmının problemlili yahut tarihî açıdan güvensiz olduğunun düşünülmesi gerektiğini gösterdi: hicri I. asır otorite veya ravilerini yani Hz. Peygamber, sahabe ve ilk tabiini içeren en erken döneme ait bölümü. İsnadın en son kısmıyla ilgili olarak sahih nakil yolunu yansıttıkları ihtimali kabul edildi. İsnadın böylesi uydurma ve sahih kısmı diye iki kısma ayrılması ilk defa ve ayrıntılı olarak Schacht tarafından açıklanmıştır.¹⁰³ Schacht tam mükemmel bir isnadın hicri ikinci asrın ilk yarısındaki gidişatla birlikte ortaya çıktığına ikna olduğunda sonuç olarak o isnadlardaki yaşlı tabiîn, sahabe ve Hz. Peygamber’in bulunduğu kısımların her hâlükârda uydurma olduğunu iddia etti.¹⁰⁴ Sonraki bir tarihte yani hicri ikinci asrın ikinci yarısı ve hatta sonrasında hadislerin uydurulması durumunda buna bağlı olarak uydurma kısım daha uzun olmuştur.

Schacht ve onu takip eden Juynboll bu varsayımı çoğu hadisin tek bir isnad değilde genellikle peygamberden sonraki üçüncü veya dördüncü nesilde müşterek raviye sahip birkaç veya pek çok isnada sahip olduklarına dair kendi tecrübeleriyle birleştirdiler.¹⁰⁵ Schacht bu müşterek raviyi “(en düşük) common

¹⁰² Bir kimse İbn Sirin’e nispet edilen haberlerin ne derece gerçekçi kabul edilebileceğini düşünmelidir. Birincisi cümlelerin gerçekten ona geri götürülebileceği kesin değildir; ikincisi götürülebilse dahi o cümleyle tam olarak neyi kastettiğini bilemeyiz. Onun sadece Basra’daki kendi ulema çevresinden yararlandığını iddia etmek daha uygun olacaktır. Ayrıca bkz. Motzki, *Origins*, 22-23.

¹⁰³ Schacht, *Origins*, 171.

¹⁰⁴ *a.g.e.*, 163-65.

¹⁰⁵ Juynboll’a göre en aşağıdaki müşterek râvî [Hz.] Peygamber’den sonraki ikinci yahut üçüncü nesilendir. Bkz. “Some *Isnâd*-Analytical Methods Illustrated on the Basis of Several Woman-Demeaning Sayings from *Ḥadīth Literature*”, *al-Qanṭara* 10 (1989), 353 (Bu cildin 10. bölümü)

link” olarak adlandırdı.¹⁰⁶ Müşterek ravi olgusu Schacht’ın da zamanında not düştüğü¹⁰⁷ gibi Müslüman âlimlerin zaten bildikleri ve Schacht öncesi bazı batılı araştırmacıların da farkına vardıkları bir durumdur.¹⁰⁸ [xxxvii] Buradaki yenilik en düşük common linkin bir ve aynı hadise ait isnadların uydurma ile sahih kısımlarının keşişimi olarak kabul edilebileceği düşüncesidir. Bu görüş Schacht’ın bir hadisin isnad tariklerinin uydurma kısımları daha özdeş olduğu yani farklı tariklerin her birinin bu kısımlarının aynı isimleri içerdiği gözlemine uydu. Juynboll bunu “single strand” (tek ağ) olarak isimlendirdi.¹⁰⁹ Bu yüzden Schacht ve Juynboll bu en düşük common linki tabii veya sahabe neslinden biri ya da [Hz.] Peygamber olmaması şartıyla söz konusu hadisin¹¹⁰ hem isnadının hem de metninin uydurucusu veya icatçısı kabul etmektedirler.¹¹¹ Bu yüzden common link olgusu ve isnad analizleri tek tek hadislerin kaynağının zamanı ve yerini tespitinde uygun bir metot gibi gözükmektedir.¹¹² Bu isnad analizlerinin temelleri Juynboll’un kadınların alçaltan hadisler üzerine yaptığı çalışmada açıklanmıştır. (Bölüm 10)

Schacht ve Juynboll hadislerin tarihlendirilmesine dair yeni metotlarının geçerliliğini isnadların hem uydurma hem de sahih kısımlarında ravilerin az çok sistematik bir şekilde uydurduklarını varsayarak sınırladılar. [xxxviii] Öte

¹⁰⁶ Schacht, *Origins*, 171-72.

¹⁰⁷ a.g.e., 172. Juynboll Müslüman bakış açısını makalesinde daha detaylı bir şekilde anlatmaktadır “(Re)appraisal” of Some Technical Terms in *Hadith Science*”, *Islamic Law and Society* 8 (2001), 307-15.

¹⁰⁸ Sprenger, *Mohammad*, I, 330-49; J.H. Kramers, “Une tradition à tendance manichéenne (la ‘mangeuse de verdure’)”, *Acta Orientalia* 21 (1950-53), 10-22 (Tercümesi bu cildin 12. bölümündedir.)

¹⁰⁹ Juynboll pek çok çalışmasında bu olgunun önemine vurgu yapmıştır. Örneğin, “Some *Isnād*-Analytical Methods”, 353.

¹¹⁰ Schacht, *Origins*, 171-72; Juynboll, “Some *Isnād*-Analytical Methods”, 353 ve dğlr.

¹¹¹ Schacht hadislerin en erken hicri II. sırada ortaya çıkabileceğine ikna olunca, en yaşlı tabii, sahabe ve [Hz.] Peygamber gerçek bir müşterek râvi olmaktan çıkarıldı. Bu sebeple o isnad şemasında böyle bir pozisyonda görüldüğünde İbn Ömer’in mevlâsı Nâfi’yi gerçek bir müşterek râvi kabul etmedi ve Zührî’nin daha genç olması durumunda dahi bu ihtimalden şüphe etti. Bkz. Schacht, *Origins*, 175-79. Aksine *isnad*ın başlangıcını Schacht’tan bir nesil öncesine tarihlendiren Juynboll’a göre en yaşlı olsa dahi bir tabii gerçek bir müşterek râvi olabilir. Bkz. “Some *Isnād*-Analytical Methods”, 369. Ancak Nâfi’ olayında ise o Schacht’ın yanında yer alır; bkz. onun “Nâfi’, the mawlâ of Ibn ‘Umar, and his Position in Muslim *Hadith* Literature”, *Der Islam* 70 (1993), 207-44.

¹¹² Müşterek râvi olgusu hadis tarihlendirmelerinde bunu kullanan batılı araştırmacıların ilgisini çekti. Örneğin, Amikam El’ad, “Some Aspects of the Islamic Traditions Regarding the Site of the Grave of Moses”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 11 (1988), 1-15; a.mlf., *Medieval Jerusalem and Islamic Worship: Holy Places, Ritual, Pilgrimage* (Leiden, 1995), 15-22; Franz Rosenthal, “Muslim Social Values and Literary Criticism: Reflections on the *Hadith* of Umm Zar”, *Oriens* 34 (1994), 35-38 (müşterek râvi tanımını kullanmaksızın); Rudolph Peters, “Murder in Khaybar: Some Thoughts on the Origins of the Qasâma Procedure in Islamic Law”, *Islamic Law and Society* 9 (2002), 132-67.

yandan isnadlar daha eski otoriteler eklenerek örneğin sahabeden gelen bir rivâyete [Hz.] Peygamber eklenerek geliştirilmiş olmalıdır. Schacht bunu hadislerin geriye doğru gelişimi olarak isimlendirmektedir.¹¹³ Diğer taraftan ilave isnad demetlerinin, yalnızca bir veya daha fazla tek ağı isnadlardan oluşan bir hadisin naklini örtbas etmek veya bir müşterek raviyi gizlemek için uydurulduğu düşünülmüştür.¹¹⁴ Örneğin Schacht bir kimsenin başka birinin ismini kullanarak bir hadisi tedavüle sokma ihtimalini hesapladı¹¹⁵ ve Juynboll da büyük hadis külliyyatının müdevvinleri de dâhil her nesildeki ravilerin sahte isnad ağları oluşturduklarını iddia etmektedir.¹¹⁶ Schacht böyle olduğu iddia edilen uygulamaları isnadların yayılması (spread of isnads) olarak adlandırır.¹¹⁷

Varsayılan hadis uydurma faaliyetleri hadislerin tarihlendirilmesine yönelik analitik isnad tenkidi metodunun güvenilirliğini tehlikeye düşürmektedir. Michael Cook problemi anladı ve metodun güvenilir sonuçlara götürebileceğini reddetti. O eğer isnadların yayılması, prensipte isnadın herhangi bir bölümünü etkileyebiliyorsa ve isnadların yayılması tarihi açıdan önemli ölçekte etkin bir süreç ise o halde isnadlara dayanarak tarihlendirmenin mümkün olmayacağını savunur.¹¹⁸ Uhrevi hadislerle ilgili bir çalışmasında Cook, Schacht'ın müşterek ravi teorisine dayanarak hadisleri tarihlendirmesinin işlerliğini test etti ve bu metodun hatalı neticelere götürebileceğini gördü.¹¹⁹ Tartışmaya önemli katkılar sağlayan bu çalışma burada yeniden yayınlandı. (Bölüm 11)

Cook'un isnadlara dayanarak hadislerin tarihlendirilmesine itirazları bir etki uyandırmada başarısız olmadı. Juynboll tarihî açıdan kabul edilebilir sahih en düşük bir müşterek ravi için kıstası sertleştirdi. O böylesi bir müşterek ravinin pek çok sayıda kısmî müşteriye raviye yani kendilerinden rivâyette bulunan çok sayıda talebesi olan ravilere ihtiyacı olduğunu iddia etti.¹²⁰ En düşük müşterek ravi sözde kendilerinden rivâyette bulunan bir veya iki talebesi olan tek ravilerin [xxxix] yanı sıra yine onlardan rivâyette bulunan yalnızca bir kısmî müşterek raviye sahipse o zaman en düşük müşterek ravi ancak hadislerin tarihlendirilmesi adına ihmal edilebilecek “seeming common link” şeklinde

¹¹³ Schacht, *Origins*, 165-66.

¹¹⁴ *a.g.e.*, 171.

¹¹⁵ *a.g.e.*, 173.

¹¹⁶ Örneğin Juynboll, “Some *Isnād*-Analytical Methods”, 366, 374 ve dğrl.

¹¹⁷ *a.g.e.*, 166-69, 171. Juynboll müşterek râvîyi gizlemek için *isnad* öğeleri uydurmayı “diving” (dalış) diye isimlendirdi. Örneğin bkz. “Some *Isnād*-Analytical Methods”, 366-70.

¹¹⁸ Micheal Cook, *Early Muslim Dogma: a Source-Critical Study* (Cambridge, 1981), 107-16.

¹¹⁹ Micheal Cook, “Eschatology and the Dating of Traditions”, *Princeton Papers in Near Eastern Studies* 1 (1992), 23-47.

¹²⁰ Juynboll, “Some *Isnād*-Analytical Methods”, 354-56. O birkaç kısmî müşterek râviden oluşan müşterek râvîyi yahut tek râvîli tarikî “spider” (örümcek) diye isimlendirmektedir.

düşünülebilir. Böylesi bir durumda hadis uydurma bir sonraki nesilde bulunan kısmî müşterek raviye yüklenmelidir.¹²¹

Schacht ve Juynboll'un isnadlarla ilgili farazyelerinin ve isnad zincirlerine dayanan hadislerin tarihlendirilmesi metotlarının önemli eleştirisi Cook gibi radikal şüpheliciliklerle sınırlandırılmaz. Müslüman âlimlerden ve ılımlı şüphecilerden de itirazlar gelmiştir. Muhammed M. Azamî Müslüman bir âlim bakışı açısıyla Schacht'ın isnadlarla ilgili düşüncelerine ayrıntılı bir tekzip yazdı.¹²² Harald Motzki Schacht ve Juynboll'un hadislerin geriye doğru yansımaları ve müşterek raviye dair genellemeci farazyelerinin olasılıklarında şüpheye düştü.¹²³ O isnadlardaki müşterek ravilerin çeşitli sebeplerinin olabileceğini iddia etti. Sahabe veya sonrasında bulunan en düşük müşterek ravi genellikle söz konusu hadisin yazarı yahut icatçısı olarak düşünülmemelidir. Pek çok durumda bu ravi profesyonel bir şekilde ellerindeki malzemeyi ilim halkası içinde öğrencilerine aktaran daha erken dönem sistematik müdevvinlerince karakterize edilmiş olabilir. Bu hadisin müşterek raviden daha yaşlı olma ihtimalini ortaya çıkarır. Kısmî müşterek ravilerin isnadların icadı veya değiştirilmesiyle ortaya çıktığı gerçeği de göz ardı edilemez ancak bu ihtimali genellemek için yeterli delil de bulunmamaktadır.¹²⁴ En düşük müşterek ravi isnadların tarihlendirilmesi analitik metoduna açıkça bir sınır veya engel koyar. Ancak bu tam olarak sahih ile uydurma olanın arasını ayıran bir çizgi değildir. Üstelik Motzki bir kimsenin Juynboll'un öncülleri ve metotlarının idda ettiği gibi gerçek ve görünüşte müşterek raviye ayırt etmedeki işlerliğinden şüphe

¹²¹ Bu yaklaşım onun "Nâfi" makalesinde bolca örneklendirilmiştir. Onu takip eden diğerlerine örnek, Marco Schöller, "Die Palmen (*līna*) der Banū n-Naḍīr und die Interpretation von Koran 59: 5. Eine Untersuchung zur Bedeutung des koranischen Wortlauts in den ersten Jahrhunderten islamischer Gelehrsamkeit", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 146 (1996), 337-49; Irene Schneider, *Kinderverkauf und Schuldknechtschaft. Untersuchungen zur frühen Phase des islamischen Rechts* (Stuttgart), 74-121.

¹²² Al-Azami, *Schacht's Origins*, 8. bölüm.

¹²³ Motzki, *Origins*, 24-25; a.mlf., "The Prophet and the Cat", 53-64. İsnadların geriye doğru büyümesi teorisini Uri Rubin de sorgulamıştır, *The Eye of the Beholder* (Princeton, 1955), 234-38. İsnadların geriye doğru büyüme ve yayılması hususundaki kabülleri genelleyerek, aslında çoğu durumda ispatlanabilen bu olgunun genel olarak *hadislerin* gelişim seyrini açıklayan neticeyi kastettim.

¹²⁴ İsnadlar incelenirken belirlenebilecek çok sıkça görülen müşterek râvî olgusu ya da "dalış" ve "örümcek" gibi diğer hadiseler bu hususta söylenen açıklamaları tam olarak doğrulamamaktadır çünkü sık görülme olayı kolaylıkla başka açıklamalarla da ilişkilendirilebilir. Motzki'nin tenkit ettiği şey hadisleri tarihi kaynak olarak çalışırken bir açıklamanın yahut bir metodun tüm problemleri çözmeye yahut açıklamada yeterli olacağı iddiasıdır.

edebileceğini savunur.¹²⁵ [xl] Aynı zamanda o Conrad'ın¹²⁶ sahabe nesli için, Schoeler ve Görke'nin¹²⁷ erken dönem tabii Urve b. Zubeyr için kesinkes gösterdiği gibi birinin hicri birinci asırdaki muhtemel gerçek müşterek ravileri hesaplama gerektğini önerir.

Motzki, Cook'un şunları iddia ederek isnadlardan yola çıkarak hadislerin tarihlendirilmesine itirazını da eleştirir:

- 1- Genel uygulamayı muhtevi isnadların icadı ve uydurulması iddiası oldukça teoriktir.¹²⁸ İsnadların veya parçalarının icat edilme yahut uydurulma ihtimali Cook'un iddia ettiği üzere bunun "önemli ölçekte" (on a significant scale) gerçekleştiği sonucunu desteklemez.
- 2- Cook'un varsaydığı¹²⁹ "geleneksel bir kültürde" uydurmacılık olasılığının ve isnadların yayılmasının önemli ölçekte gerçekleştiğine yönelik buna bağlı netice isnadın maksadı ve niyetiyle çelişir ve onu anlamsız kılar.¹³⁰
- 3- Cook'un Schacht'ın isnadların rivâyetlerin tarihlendirilmesine yönelik metodunun tahlili olumsuz sonuçlara götürür. Çünkü o sadece Schacht'ın müşterek ravi olgusuna yorumunu incelemiştir. Eğer Cook müşterek ravinin daha erken döneme ait bir müdevvin olabilme ihtimaline izin verseydi daha iyi sonuçlar elde edebilecekti.¹³¹ [xli]

¹²⁵ Harald Motzki, "Quo vadis Hâdîr-Forschung? Eine kritische Untersuchung von G.H.A. Juynboll: 'Nâfi' the mawlâ of Ibn 'Umar, and his Position in Muslim Hâdîth Literature", *Der Islam* 73 (1996), 40-80, 193-231; a.mlf., "The Prophet and the Cat"; a.mlf., "Der Prophet und die Schuldner"; a.mlf., "Ar-radd -Zur 'alâ r-radd -Zur Methodik der Hâdîr-Analyse", *Der Islam* 78 (2001), 147-63; a.mlf., "The Murder of Ibn Abi l-Huqayq".

¹²⁶ Conrad, "Portents of the Hour".

¹²⁷ Schoeler, *Charakter und Authentie*, 2. ve 3. bölüm; Andreas Goerke, "The Historical Tradition about al-hudaybiya: a Study of 'Urwa b. al-Zubayr's Account", editör Motzki, *Biography*, 240-75.

¹²⁸ Cook'un *Early Muslim Dogma*'sında sadece iki biyografi alıntısı "proof" (delil) olarak sunulmuştur. Tabii ki o daha fazla örnek vermektedir fakat bu durumda dahi genellemeler tutarsızdır.

¹²⁹ Cook'a göre *Early Muslim Dogma*, 107-108, "geleneksel bir kültürde ...konuyla ilgili değerler özgün değil otoriterdir, ve bu "değer sistemi" kaçınılmaz olarak birinin görüşünü "daha yüce bir otoriteye" "yanlış bir şekilde isnad etme" ye sebebiyet vermektedir.

¹³⁰ Motzki, "The Prophet and the Cat", 32.

¹³¹ Harald Motzki, "The Question of the Authenticity of Muslim Traditions Reconsidered: a Review Article", ed. Herbert Berg, *Method and Theory in the Study of Islamic Origins*, (Leiden, 2003), 222-23. Ayıntılı bilgi için bkz. a.mlf., "Dating Muslim Traditions: a Survey", *Arabica* 51, (2004), yayınlanacak. Cook'un çözümlemesine karşı daha fazla argüman için Andreas Görke'nin yaptığı şu çalışmaya bkz. "Eschatology, History and the Common Link", ed. Berg, *Method*, 179-208.

Hadislerin İncelenmesi ve Tarihlendirilmesi Metotları

Hadislerin Tarihlendirilmesi

Buraya kadar söylenenlerden kolayca anlaşılabilceği üzere, isnada güvenmeyen ancak yine de Müslümanların hadisleri İslâm'ın doğuşu ve erken dönem gelişimine dair bir etki oluşturmakta kullandıklarını umut eden araştırmacılar zor bir ikilem ile karşı karşıya kalırlar. Bir hadisin hangi dönemde uydurulduğunu ayırt etmede kullanılacak alternatif ölçüt hangisidir? Akla ilk gelen koşullara bağlı bir takım deliller bir hadis ilk defa kaynaklarda görüldüğünde kendi zamanının meselesidir. Bu tarihlendirme metodu Schacht, Juynboll ve daha pek çokları tarafından kullanılmıştır.¹³² Bir hadisin yer aldığı ilk kaynak onun tahmini tarihini verir. Yani hadis en azından yazıldığı veya derlendiği söz konusu kaynağın zamanında uydurulmuş olmalıdır. Ancak Schacht ve Juynboll daha da ileri gitti. Onlar söz konusu rivâyet için ilk kaynakların zaman ve mekânlarının dahi “sûnî zemin” (breeding ground)¹³³ olduğunu iddia ettiler. Yani onlar bu rivâyetin daha erken uydurulmadığını iddia ettiler (terminus post quem). Bu netice sessizlik delilinin kullanımıyla şekillendirildi. Sadece ahkâm rivâyetleriyle ilgilenen Schacht, bir hadisin işaret edildiği tarihte var olmadığını ispat etmenin en iyi yolunun kendisine başvurulması zorunluymuş gibi ilgili olduğu hukuki bir tartışmada söz konusu hadisin delil olarak kullanılmaması iddiasıyla bunu doğruladı.¹³⁴ Juynboll sessizlik delilinin kullanımını hiçbir fikhî tartışmanın görülmediği hadis külliyyatına dahi genişletti. O bunu Müslüman müdevvinlerin şeyhlerinden aldıkları tüm hadisleri kendi koleksiyonlarında topladıkları iddiasıyla savundu ki, böylece mevcut hadis kayıtlarının tamamının belli bölgede belli zamanda oldukları düşünülmesi gerekir.¹³⁵ Metotlarının şüpheli olduğuna dayanarak hem Schacht hem de Juynboll üzerine öncüllerin ve erken döneme ait kaynakların azlığının [xlii] böylesi bir sonuca götürmediğini iddia eden araştırmacılar bir hadisin yer aldığı ilk kaynaktan daha erken bir tarihe ait olamayacağı çıkarımını eleştirdiler.¹³⁶

¹³² Schacht, *Origins*, 140-51; G.H.A. Juynboll, “The *man kadhaba* Tradition and the Prohibition of Lamenting the Dead”, a.mlf., *Muslim Tradition*, 96-133; M.J. Kister, “Pare Your Nails: a Study of an Early Tradition”, *Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University* 11, (1979), 63-70. Bu, Kisterin, bu metodu kullanarak yazdığı birçok makaleden yalnızca biridir. Ayrıca aşağıya bakınız.

¹³³ Juynboll, *Muslim Tradition*, 132.

¹³⁴ Schacht, *Origins*, 140.

¹³⁵ Juynboll, *Muslim Tradition*, 98. O son olarak bu metodu [Hz.] Peygamber'in eşlerine “partition” [bölüşdürme]yi (*hijâb*) belirleyen Kur'an ayetinin kaynağını göstermede kullandı. Bkz. a.mlf., “Hadîth and Qur'ân”, ed. Jane Dammen MacAuliffe, *Encyclopaedia of the Qur'ân*, II, (Leiden, 2002), 392-93.

¹³⁶ Bkz. Motzki, *Origins*, 22, 90-91; a.mlf., “Quo vadis Hâdîth-Forschung”, 57-60.

İlk geçtikleri en erken kaynakların temelleri üzerine hadislerin tarihlendirilmesi metodu sessizlik delili ile birleştirilmeksizin işletilebilir. Müslüman geleneği üzerine sayısız çalışmasında M.J Kister, ikinci asrın kaynaklarında yer aldığı hadisleri “early” (erken, eski) şeklinde belirtmiştir.¹³⁷ Ancak o bundan söz konusu hadislerin, kaynaklarının zamanında uyduruldukları çıkarımını yapmadı. Aynı şekilde bir hadisin sadece bir geç dönem kaynağında bulunabilmesi gerçeği onu söz konusu hadisin geç döneme ait olduğu daha öncesine ait olmayacağı neticesine götürmedi. Kister, hadisleri tarihlendirmede oldukça ihtiyatlı olmuştur ve hadislerin büyük kısmı için çok geniş tarihlendirme yapmakla kendini sınırlamıştır. O daha çok hadisleri gözden geçirerek farklı konuları belgeleme ve mümkün merteye erken dönemden geç döneme kadarki kaynaklardan ve farklı Müslüman grupların literatürlerinden malzeme olabildiğince tam bir genel bakış vermeyi amaçladı. Genelde o farklı metinlerde yansıtılan konunun tarihi gelişiminin taslağını çizmeye çalışmadı.¹³⁸ Kister’in yaklaşımının bir örneği olarak, burada 14. bölümde yer alan “Pare Your Nails” adlı makalesi yer almaktadır.

Bazı araştırmacılar ilk geçtikleri kaynaklara dayanarak hadislerin tarihlendirilmesi metodunu tamamen reddetti. Bu araştırmacılar, genellikle ikinci ve üçüncü asrın yazarlarına atfedilen tedvinlerin gerçekte onlar tarafından derlendiğini inkâr ederler ve onlar bunun yerine böylesi çalışmaların çok uzun bir tedvin sürecinin sonucu olduğu ve ortaya çıkan mezheplere bağlı âlimlerce yazıldığını iddia ederler. Bir çalışma kemale ulaştığında, öğretileri çalışmanın muhtevasının ve öğretisinin oluşumunu şekillendiren daha önceki bir otoriteye atfedildi. [xlıiii] Bu tarz tedvinlerde bulunan hadisler bu yüzden sözde yazarların zamaniyla tarihlendirilemez ve dolayısıyla bu kimselerin yaşam süreleri de eserlerindeki rivayetler için bir *terminus ante* veya *post quem* (hadisin

¹³⁷ Örneğin Kister, “Pare Your Nails”. Kister burada “erken dönem ait bir hadis”ten bahseder. Çünkü konu zaten ikinci/sekizinci yüzyılın sonunda yazılmış bir papirüste ve aynı yüzyıldaki Kur’ân yorumlarında görülmektedir. Ayrıca onun şu makalesine de bkz. “You Shall Only Set Out for Three Mosques: a Study of an Early Tradition”, *Le Muséum* 82, (1969), 173-96 ve “*Haddithū ‘an banī isrā’īla wa-lā ḥoraja*: a Study of an Early Tradition”, *Israel Oriental Studies* 2 (1972), 215-39. Bazen Kister’in tarihlendirmesi külliyatlardaki veriye değil, hadislerde görüşleri geçen şahısların (sahâbe ve tabiün) ölüm tarihlerine dayanır. Fakat örnek olarak bkz. “*Lâ taqra’ûna*”, 157-62.

¹³⁸ Bazı araştırmacılar benzer bir yaklaşım sergilediler: Örneğin Uri Rubin, “Morning and Evening Prayers in Early Islam”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10 (1987), 40-64; a.mlf., “Apes, Pigs and the Islamic Identity”, *Israel Oriental Studies* 17 (1997), 89-105; Roberto Totoli, “Traditions and Controversies Concerning the *suğūd al-Qur’ân* in *Ḥadīth* Literature”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 147 (1997), 371-93; a.mlf., “The Thanksgiving Prostration (*suğūd al-shukr*) in Muslim Traditions”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 61 (1998), 309-13.

menşei için verilebilecek en erken tarih) vermemektedir.¹³⁹ Bu sonuç için üç sebep verilebilir: 1) erken dönem bir eserin bir yazara atfı, çalışmanın isnadlarından yahut rivâyetlerinden çıkarılan delillere dayanır. Yani raviler çizgisi bir esere ya da bölümlerine hatta bazen içinde bulunan belirli bazı rivâyetlere bütün bir şekilde eklenir. Ancak yine de isnadlar genel itibariyle güvenilir değildir ve asla tarihlendirme amacıyla kullanılamazlar; 2) Erken dönem derlemeler ve bunların ihtiva ettiği malzeme nakil, alıntı ve kurgu belirtileri gösterir; 3) Hicrî ikinci ve üçüncü asır boyunca İslâmî ilimlerin gelişimine dair pek çok hipotez de bu açıklamaya işaret etmektedir.¹⁴⁰

İsnadların güvenilir olmadığına ve bu yüzden hadislerin tarihlendirilmesinde işe yaramaz olduğuna inanan ancak yine Müslüman geleneğini tarihi bir kaynak olarak bir kenara bırakmayan araştırmacılar iki seçeneğe sahipti: Ya hadislerin tarihlendirilmesi fikrini tamamen bırakacaklardı ve İslâm'ın ilk dönem tarihi gelişimine dair çok genel çerçevelere razı olacaklardı ya da hadisleri tarihlendirmede kullanılabilecek isnadlardan başka bir delil arayacaklardı. İsnadlar ve tarihlendirilebilir derlemeler dışında geriye kalan tek delil bizzat rivâyet metinlerinin kendisidir. Bu seçeneği tercih eden araştırmacılar hadisleri tarihlendirmekte sadece içerik ve forma dayanma problemiyle karşı karşıya kaldılar. Böylesi genellikle rivâyetlere özelde hadislere metin merkezli yaklaşımı isnadı her zaman göz ardı eden Goldziher popüler hale getirdi. Bir hadisin erken veya geç döneme ait olduğunu ayırt etmede kullandığı kriteri açıkça ifade etmemesine rağmen, bazı örnekleri metodolojik prensipleri hakkında fikir vermektedir. Burada onlardan dört tanesini kısaca verebiliriz: [xliv]

- 1- Anakronizm bir metnin, icat edildiği iddia edilen tarihten daha sonraki bir tarihte ortaya çıktığını belirtir.¹⁴¹
- 2- Bir konunun gelişiminde açıkça dolaylı olarak rol alan bir meseleye dair rivâyetler az gelişmiş meselelerden daha gençtirler.¹⁴²
- 3- Hz. Peygamber veya ilk Müslümanlar bir rivâyette olumsuz bir şekilde yer

¹³⁹ Wansbrough erken dönem tefsir çalışmalarına dair bu görüşünü şu çalışmasında açıklamıştır: *Quranic Studies*, 122-48. *Studies* adlı eserinin ilk altı bölümünde Calder fıkıh çalışmaları için benzer iddialarda bulundu.

¹⁴⁰ Bu varsayımlara itirazlar için bkz. Miklos Muranyi, "Die frühe Rechtsliteratur zwischen Quellenanalyse und Fiktion", *Islamic Law and Society* 4, (1997), 224-41; Yasin Dutton, *The Origins of Islamic Law: the Qur'an, the Muwaṭṭa' and Madinan 'Amal* (Richmond, 1999), 26-27; Motzki, "The Prophet and the Cat", çeşitli yerlerde; a.mlf., "The Author and his Work in the Islamic Literature of the First Centuries: the Case of 'Abd al-Razzâq's Muṣannaḥ", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 28 (2003), 166-97; Christopher Melchert, "Bukhârî and Early Ḥadith Criticism", *Journal of the American Oriental Society* 121 (2001), 7-19; Andreas Görke, *Das Kitâb al-Amwâl des Abu Ubaid al-Qâsim b. Sallâm. Entstehung und Überlieferung eines frühislamischen Rechtswerkes* (Peinceton, 2003).

¹⁴¹ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 23-27, 138-40 (= *Muslim Studies*, II, 34-37, 133-34.

¹⁴² *Muhammedanische Studien*, II, 25-26 (= *Muslim Studies*, II, 36-37).

alıyorlarsa, rivâyet sahih ve erken döneme ait kabul edilebilir.¹⁴³

- 4- Muhalifler arasındaki karşılıklı yaklaşımlar muhtemelen tarihi bir öze sahiptir.¹⁴⁴

Metinlerine dayanarak hadislerin tarihlendirilmesini tespit metodunu Schacht da kullanmıştır. Schacht isnadlar ve hadislerin ilk geçtikleri eserler benzeri diğer kriterlere de güvenmesine rağmen metin isnadından daha önceliklidir. Eğer Schacht metne dayanarak bir tarihe ulaşırsa ve bu tarih isnad ile çelişirse o zaman o ikincisini görmezden gelir. Schacht'ın metinleri tarihlendirmede en önemli prensipleri şöyledir:

- 1- Bir rivâyet ilk olarak konusu (hukukî bir mesele ve çözümü) hukukî gelişim seyri içine yerleştirilerek tarihlendirilmelidir. Çünkü o rivâyeti yeniden inşa etmiştir.¹⁴⁵
- 2- Kısa hukukî vecize şeklini alan rivâyetler hikâye tarzındakilerden daha erken döneme aittirler.¹⁴⁶
- 3- Anonim vecizeler belirli bir otoriteye atfedilenlerden daha erkendirler.¹⁴⁷
- 4- Kısa ve öz cümleler ayrıntılı olanlardan daha öncedirler.
- 5- Dolaylı olarak bir problemi açıklayan metinler onu doğrudan açıklayanlardan daha erkendirler.¹⁴⁸ [xlv]

1970'lerde İncil ile ilgili çalışmalarda geliştirilen bir metot olan "form tenkidi" İslâmî çalışmalara da girmeye başladı ve R. Marston Speight bu metodu İslâmî rivâyetlere uyguladı. Hz. Peygamber'in meşhur bir rivâyetini konu alan çalışmasında (Bölüm 13), o metnindeki farklılıkları karşılaştırarak rivâyetin kronolojik gelişimini yeniden inşa etmeyi denedi.¹⁴⁹ Speight, tüm yazılı varyantlar "yazılı bir eserde değişmez hale gelmeden önce" sözlü geleneğin birer parçalarıydılar varsayımından devam etti ve Speight metinlerin erken ve geç dönem formlarını belirlemek için Schacht'ınkilere benzer farazyeler kullandı.¹⁵⁰ Speight'ın metodu şu adımlardan oluşmaktadır: 1) Benzer muhtevalli farklı versiyonlarının olduğunu düşündüğü 19 hadisten bir dizi oluşturdu. 2)

¹⁴³ *Muhammedanische Studien*, II, 29-30 (= *Muslim Studies*, II, 39-40).

¹⁴⁴ *Muhammedanische Studien*, II, 35 (= *Muslim Studies*, II, 44).

¹⁴⁵ Schacht, *Origins*, 176-79.

¹⁴⁶ *a.g.e.*, 180, 188.

¹⁴⁷ *a.g.e.*, 180-89.

¹⁴⁸ Joseph Schacht, "Modernism and Traditionalism in a History of Islamic Law", *Middle Eastern Studies* 1 (1965), 393.

¹⁴⁹ R. Marston Speight, "The Will of Sa'd b. a. Waqqâs: the Growth of a Tradition", *Der Islam* 50, (1973), 249-67. Ayrıca bkz. a.mlf., "A Look at Variant Readings in the *Hadîth*", *Der Islam* 77 (2000), 169-79.

¹⁵⁰ "The Will of Sa'd b. a. Waqqâs", 249.

Sonrasında metinler karmaşıklıklarına göre düzenlendi. 3) Her bir metin a) gelişim düzeyine, b) parçalarının iç tutarlılığına ve c) daha erken veya geç bir gelişim dönemine işaret eden teknik ve kelime hazinesi belirtilerine göre incelendi.4) Bundan sonra da metin ilgili konularına göre tasnif edildi ve bu esaslar üzerinde bir rivâyetin kronolojisi saptandı.

Hadis metinlerini esas alarak tarihlendirme metodu bundan sonra geliştirildi. Pek çok çalışma bu faraziyeyi konu edindi. Hadislerin İslâm tarihinin ilk dönemlerindeki seyri içinde gelişen bir söylemin parçaları olduğu Schacht'ın tarihlendirilmesinde zaten çok önemliydi. Bu söylemin farklı aşamalarının hadislerde yansıtıldığı düşünüldü: aynı konuyla ilgili diğer metinlerle kıyaslandığında içerik ne kadar çok yönlü olursa o kadar çok probleme çözüm oluyorsa o rivâyetin o kadar geç bir tarihe ait olması gerekir. Bu yaklaşım Lawrence I. Conrad'ın iki makalesinde ayrıntılı bir şekilde anlatıldı ve örneklendirildi.¹⁵¹

Goldziher, Schacht ve Speight'ın kullandıkları şekliye metin esaslı tarihlendirilme metodu onların prensiplerinin ve öncüllerinin yeterince gelişmiş olmadığı gerekçesiyle eleştirildi. [xlvi] Onların prensiplerinin ve öncüllerinin çoğunluğunun geçerli olup olmadığı sorgulandı. Bu üç araştırmacının oldukça dolambaçlı tümevarımlarının neticelerinin işe yaradığına işaret edildi. Bu metot ile hadislerin yalnızca çok göreceli ve aşağı yukarı tarihle sadece belirli durumlarda tarihlendirilmesi mümkün gibi gözükmektedir. Genellikle sadece metin esaslı bazı doğrularla bir hadisin tarihlendirilmesinin mümkün olup olmadığı şüphelidir.¹⁵²

1940'ların sonunda bazı araştırmacılar hadisleri toplayan derlemelere ya da metinlere güvenmekten daha ileri bir metot aramaya başladılar. Daha önce bahsedildiği gibi Schacht'ın hadislere daha kesin bir tarih vermedeki çabası, metin merkezli tarihlendirmesinin yanında tarihlendirmede isnadın kullanımını tali bir kaynak haline getirdi. Aynı zamanda Johannes H. Kramers, Aloys

¹⁵¹ Lawrence I. Conrad, "Epidemic Disease in Formal and Popular Thought in Early Islamic Society", ed. Terence Ranger ve Paul Slack, *Epidemics and Ideas: Essays on the Historical Perception of Pestilence* (Cambridge, 1992), 77-99; a.mlf., "Umar at Sargh: the Evolution of an Umayyad Tradition on Flight from the Plague", ed. Stefan Leder, *Story-Telling in the Framework of Non-Fictional Arabic Literature* (Wiesbaden, 1998), 488-528. Benzer bir yaklaşım Josef van Ess tarafından isnadların ve diğer kanıtların bir incelemesiyle birleştirilerek (Conrad da "Portents of the Hour" adlı çalışmasında bunu yapmıştır) *Zwischen Hadit und Theologie* ve *Der Fehltritt des Gelehrten* adlı çalışmalarında kullanmıştır. *Die "Pest von Emmaus" und ihre theologischen Nachspiele* (Heidelberg, 2001).

¹⁵² Bkz. Harald Motzki, "Dating Muslim Traditions". Speight'in makalesinin diğer eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. David Powers, "The Will of Sa'd b. Abi Waqqas: a Reassessment", *Studia Islamica* 58 (1983), 33-53.

Sprenger gibi 19. yüzyıl araştırmacılarının hâlihazırda uyguladıkları her iki metodun daha dengeli bir birleşimine geri döndü.¹⁵³ Neredeyse unutulmuş Fransızca bir makalede, Kramers [Hz.] Peygamber'e nispet edilen bir hadisin çok sayıdaki vecihlerini farklı metinlerini ve bunlara eklenen isnadları karşılaştırmak suretiyle inceledi.¹⁵⁴ Kramers metinler ile isnadlar arasındaki ilişkiyi itinayla not etti ve bu metod sayesinde söz konusu hadisin kaynağı ve gelişimi ile metinsel unsurlarına dair ayrıntılı neticelere ulaştı. Kaderci rivâyetlerin kaynağı üzerine çalışmasında Josef van Ess yaklaşık 25 yıl sonra benzer bir metod kullandı.¹⁵⁵ Kitabının ilk bölümünde, o metin ve isnada bütüncül bir yaklaşımın işlevini örneklerle açıklar ve ortaya çıkan problemleri tartışır. Öte yandan Michael Cook van Ess'in çalışmasına yaptığı tenkitte isnadların yayılması dolayısıyla isnad uydurmacılığı ihtimalinin isnadların tarihlendirme maksatlı kullanımına izin vermediğini iddia ederek bu metodu reddetti.¹⁵⁶ van Ess'in metoduna yönelik Cook'un farazi ve genellemeci eleştirisi ve van Ess'in kitabının Almanca yazılmış olması gerçeği onun metodunun fazla destek görmemesinin muhtemel sebepleri olabilir.

Kramer ve van Ess'in yaklaşımı 1980'lerin sonunda yeniden kullanılmaya başlandı. [xlvii] Gregor Schoeler hadislerin kitabetiyle ilgili leh ve aleyteki rivâyetlerin isnadlarını ve muhtevalarını araştırdı,¹⁵⁷ Lawrence I. Conrad vahiyle ilgili bir hadisi inceledi¹⁵⁸ ve Harald Motzki İslâm hukukunun başlangıcı üzerine çalışmalarında pek çok ahkâm hadisi inceledi.¹⁵⁹ Cihatta şehit düşmek ve bunun Cennetin bakireleriyle ilişkisi konusu ile ilgili önemli bir çalışmasında,¹⁶⁰ Maher Jarrar Abdullah b. Mübarek'e nispet edilen bir koleksiyonda bulunan bir dizi rivâyeti hareket noktası edindi ve farklı metinleri ve motifleri

¹⁵³ Sprenger, *Moḥammad*, I, 330-49 ve çeşitli yerler.

¹⁵⁴ Kramers, "Tradition", 10-22.

¹⁵⁵ Van Ess, *Zwischen Ḥadīth und Theologie*, çeşitli yerlerde. Metodunu ortaya koyduğu kitabın ilk bölümü Maher Jarrar tarafından Arapçaya çevrilmiştir. Bkz. *al-Abḥāth* 47 içinde, (1999), 5-101.

¹⁵⁶ Cook, *Dogma*, 107-16.

¹⁵⁷ Schoeler, "Mündliche Thora und Ḥadīth", 231-49 (= "Oral Torah", 20-42).

¹⁵⁸ Conrad, "Portents of the Hour".

¹⁵⁹ Motzki, *Anfänge*, 115-24, 129-32, 143-51 (= *Origins*, 125-36, 142-48, 158-67); a.mlf., "Der Fiqh des -Zuhrī", 29-42 (= "The Jurisprudence of Ibn Šihāb az-Zuhrī", 32-47); a.mlf., "Quo vadis Ḥadīth-Forschung", 68-80, 193-226; a.mlf., "The Prophet and the Cat", çeşitli yerlerde; a.mlf., "Der Prophet und die Schulter", 22-50; a.mlf., "The Murder of Ibn Abī'l-Huqayq", çeşitli yerlerde.

¹⁶⁰ Maher Jarrar, "Mashāri', al-'ushshāq: dirāsa fī aḥādīth faḍl al-jihād wa 'al-ḥūr al-'in' ", *al-Abḥāth* 41, (1993), 27-121. Yazar çalışmanın ilk bölümünün geliştirilmiş İngilizce versiyonunu (Arapça kaynaklar olmadan), "The Martyrdom of Passionate Lovers: Holy War as a Sacred Wedding" başlığıyla yayınlamıştır, ed. Angelika Neuwirth, Birgit Embaló, Sebastian Günther ve Maher Jarrar, *Myths, Historical Archetypes and Symbolic Figures in Arabic Literature: Towards a New Hermeneutic Approach* (Beirut, 1999), 87-107.

bir bütünlük gibi karşılaştırarak bu rivâyetlerin tarihini yeniden inşa etmeyi denedi. Son dönem eserlerinde bulunan benzer rivâyetleri inceleyerek, Jarrar bir edebi üslubun parçası olarak rivâyetlerin daha sonraki gelişmelerinin taslağını çizebildi. Jarrar'ın çalışması aynı zamanda Müslüman geleneğinin motiflerinin kültürel bir arka planının felsefi ve sosyolojik düşüncelerinin nasıl yorumlanabileceği ve açıklanabileceğinin de bir örneğidir.¹⁶¹ Onun bu çalışmasının İngilizce tercümesi bu cildin 17. bölümünde yer almaktadır. Hem isnad hem de metin farklılıklarına benzeri bir ilgi sonraki pek çok çalışmada da bulunmaktadır. Örneğin “el-veledü li'l firaş” ahkâm hadisi üzerine Uri Rubin'in makalesinde;¹⁶² Ludwing Ammann'ın İslâm'da gülme ve şaka hakkındaki kitabında,¹⁶³ Franz Rosenthal'in Ümmü Zer hadisiyle ilgili çalışmasında; Marco Schöller'in bir Kur'an ayetinin tefsiriyle ilgili rivâyetleri araştırmasında; [xlviii] Suliman Bashear'ın Arap ve Arap olmayanlar üzerine çalışmasında; Irene Schneider'in Surrak hadisine dair incelemelerinde.¹⁶⁴ Van Ess'in son çalışması da hadis incelemelerine önceki yaklaşımını sürdürmektedir. Metinleri ve isnadlarıyla kelâmî bir hadisin tarihlerini karşılaştırarak ve yorumlayarak van Ess hadisi hicri birinci asrın ilk yarısında Suriye'deki çıkışından hicri üçüncü asır ve sonraki eserlere alınışına kadar gelişimini yeniden inşa etti. Aynı zamanda van Ess söz konusu hadisin teolojik, sosyo-politik, tarihi ve edebi arka planda çeşitli görüşlerine de baktı.¹⁶⁵

Sahih rivâyetleri ayırt etme ve isnadların yayılması durumlarında bu metodu kullanan Gregor Scholer ve Harald Motzki metin ve isnadın birleşmiş analizlerini ki metinle birlikte isnad analizleri de denilmektedir daha da geliştirdi.¹⁶⁶ Onlar pek çok isnadla nakledildiği iddia edilen hadisleri incelediler ve farklı rivâyet tabakalarındaki metin farklılıklarını araştırmanın metinlerin birbirine bağlı olup olmadığı (isnadların yayıldığını iddia edebileceği) sorusunu cevaplandırmaya yardım edebileceğini gösterdiler. Bundan sonra metod diğer

¹⁶¹ Şu paragraflara bkz. “Eros/Death”, “The Sacred Wedding”, ve “Elaboration of Genre”.

¹⁶² Uri Rubin, “‘Al-walad li-l-firaş’: On the Islamic Campaign against ‘zinâ’”, *Studia Islamica* 78 (1993), 5-26; a.mlf., *The Eye of the Beholder*; a.mlf., *Between Bible and Qur'an the Children of Israel and the Islamic Self-Image* (Princeton, 1999). Rubin bu çalışmalarında “hadislerin genel güvenilirliğini” yani ortaya çıktığı ve ilk olarak tedavüle girdiği coğrafi bölgeyi belirlemede isnadları kullanır.” (*Between Bible and Qur'an*, 3).

¹⁶³ Ludwig Ammann, *Vorbild und Vernunft. Die Regelung von Lachen und Scherzen im mittelalterlichen Islam* (Hildesheim, 1993), 39-73, 144-70.

¹⁶⁴ Rosenthal, “Muslim Social Values and Literary Criticism”, 31-56; Marco Schöller, “Palmen”, 337-62; Suliman Bashear, *Arabs and Others in Early Islam* (Princeton, 1997); Irene Schneider, *Kinderverkauf*, 74-121.

¹⁶⁵ Van Ess, *Der Fehltritt des Gelehrten*.

¹⁶⁶ Schoeler, *Charakter und Authentie*, 2. ve 3. bölümler, Motzki, “Quo vadis Hâdîth Forschung”.

pek çok çalışmada test edildi.¹⁶⁷ Bu yalnızca hadislerin daha kesin tarihlendirilmesini sağlamakla kalmaz aynı zamanda bir hadisin rivâyet tarihinin yeniden inşasını ve bu rivâyet sırasında gerçekleşen metindeki değişiklikleri de ortaya koyar. Bu metotla çalışan araştırmacıların bulgularına göre isnadların yayılması gerçekleşti ancak Cook'un iddia ettiği gibi kayda değer oranda değildir. Aynı metodun tahlilleri ravilerin gerçekliklerini değerlendirmek için de kullanılmıştı.¹⁶⁸

Hadislerin tarihlendirilmesi metodu şimdiye kadar yalnızca ferd hadislerle ilgilendi. Tüm vecihleri kaynaklarda bulunan belirli bir konuya dair ferd bir hadis birinin onları bir ve aynı hadis kabul etmesini sağlayacak benzer bir metne sahiptir. Aksine tüm kaynaklardaki aynı raviye nispet edilen hadisleri çalışmak da [xlix] mümkündür. Yukarıda bahsedildiği üzere, hadis külliyatlarındaki veya eserlerindeki ilk rivâyet edilen hadisler ferd hadislerin tarihlendirilmesi teşebbüslerinde rol üstlendi. Ancak yine de araştırmacılar külliyatları da incelediler ve müdevvinin şeyhine nispet ettiği tüm rivâyetleri tarihlendirirdi. Bu metot isnadlar müdevvinin kaynağının ne olduğunu tespit edebilmek için kullanır ve XIX. asrın sonundaki tarihî rivâyetlere uygulanır.¹⁶⁹ Hadis alanında bizatihi metot ancak 1960'larda Fuat Sezgin bunu hadis külliyatına uyguladıktan sonra popülerlik kazandı.¹⁷⁰ Sezgin'in yaklaşımı tamamen isnad üzerine odaklandı ve o müdevvinlerin kaynaklarının ve bu kaynakların kaynaklarının ve böyle devam eder baştanbaşa yazıldığını iddia eder. Bu iddia sadece isnadların değil yeniden inşa edilen kaynakların metinlerinin de merkezi bir rol oynadığına dair bilimsel bir tartışmayı açığa çıkarır. Bu tartışma ve sonucu yukarıda özet bir şekilde verilmişti.¹⁷¹ Bilimsel tartışmaları da dikkate alan daha geliştirilmiş bir tarzda, Sebastian Günther tarafından biyografik rivâyetlere uygulanan Sezgin'in metodudur.¹⁷² Bağımsız bir şekilde muhafaza

¹⁶⁷ Motzki'nin yukarıda geçen çalışmalarına bkz. 159 numaralı dipnot. Ayrıca bkz. Andreas Görke, "The Historical Tradition about al-Hudaybiya", 240-75; Ulrike Mitter, *Das frühislamische Patronat Eine Untersuchung zur Rolle von fremden Elementen bei der Entwicklung des islamischen Rechts* (Ph.D. diss., Nijmegen, 1999), B Bölümü; a.mlf., "Unconditional Manumission of Slaves in Early Islamic Law: a *Hadith* Analysis", *Der Islam* 78 (2001), 35-72; Peters, "Murder in Khaybar", 140-52.

¹⁶⁸ İftikhar Zaman, "The Science of *Rijal* as a Method in the Study of *Hadiths*", *Journal of Islamic Studies*, 1-34.

¹⁶⁹ Julius Wellhausen, *Prolegomena zur ältesten Geschichte des Islams, Skizzen und Vorarbeiten*, VI (Berlin, 1899).

¹⁷⁰ Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* (İstanbul, 1956); a.mlf., *Geschichte*, I, çeşitli yerlerde.

¹⁷¹ Yukarıya bkz. xxx-xxxı.

¹⁷² Sebastian Günther, *Quellenuntersuchungen zu den "Maqâtil at-Ṭâlibiyyîn" des Abû'l-Farağ al-İsfahânî* (yaklaşık olarak 356/967). *Ein Beitrag zur Problematik der mündlichen und schriftlichen Überlieferung in der mittelalterlichen arabischen Literatur* (Hildesheim, 1991).

edilmeyen ancak sonraki eserlerde kalarak ulaşılabilir olan ilk kaynakların teşhisi ve yeniden inşası tarihlendirme maksatlarında oldukça 6nemlidir.¹⁷³

Motzki, isnadların yanı sıra sahih rivâyetlerle uydurmaları g6sterecek başka kriterler de arayarak Sezgin'in kaynak inşası metodunu ilerletmeyi denedi. Hicrî ikinci asrın ikinci yarısında tedvin edilen *Kütüb-i Sitte* 6ncesi hadis k6l-liyatıyla ilgili 6alışmalarında o s6z konusu eserlerin en 6nemli kaynaklarının ve bu kaynakların kaynaklarının belirlenmesini m6mk6n kılan b6yle si pek 6ok kriterin bulunduğunu g6sterdi. Bu metot sayesinde bir ve aynı raviye nispet edilen 6ok b6y6k oranlardaki rivâyetler eserin kendisinden bir veya iki nesil 6ncesine tarihlendirilebildi. [1] Motzki bu tarihlendirme metodunun sonu6la-rını diğer metotlarla ulaşılan garib hadislerin tarihlerini kontrol veya geliştir-mek i6in kullandı.¹⁷⁴ Onun kaynak inşası metodu B6l6m 15'deki makalesinde 6zetlenmiştir.

Hadis Analizlerine Farklı Yaklaşımlar

şimdiye kadar modern literal g6r6şler ve teoriler nadiren hadislere uygu-landı. 6rneğin 1960'larda yazılan iki doktora tezi¹⁷⁵ son d6nemlere kadar rağ-bet g6rmedi.¹⁷⁶ Bu yaklaşımın ele almaya değer olduğunu Daniel Beaumont ve Sebastian G6nther'in 6alışmaları g6stermiştir.¹⁷⁷ Beaumont, G6rard Gen-nete'nin *Narrative Discourse (Hikâye tarzında konuşma)* adlı eserindeki g6r6ř ve teorilerini kullandı. G6nther s6z konusu hadisin uydurma hikâyeler¹⁷⁸ gibi yorumlanmasının daha doğru olabileceğini ve hikâyemsi bulguların kullanımın-ın bu metinlerdeki şaşırtıcı pek 6ok i6sel karakteri g6n işığına 6ıkaracağını iddia etti. Rivâyetlerin farklı şekillerde nakledilmesi durumunda, edebi tenkit

¹⁷³ Ayrıca bkz. Ella Landau-Tesseron, "On the Reconstruction of Lost Sourc", ed. Lawrence I. Conrad, *History and Historiography in Early Islamic Times: Studies and Perspectives* (Princeton, yayınlanacak).

¹⁷⁴ Motzki, *Anfänge/Origins*; a.mlf., "The *Muşannaf* of 'Abd al-Razzâq"; a.g.mlf., "Der Fiqh des -Zuhrî" / "The Jurisprudence of Ibn şihâb az-Zuhrî".

¹⁷⁵ Eckart Stetter, *Topoi und Schemata im Hadîth* (Doktora tezi, T6bingen, 1965); R. Marston Speight, *The Musnad of al-şayâlîsi: a Study of Hadîth as Oral Literature* (Doktora tezi, Hart-ford, 1970).

¹⁷⁶ Konuya yalnızca kısa bir makalede bkz. Sahair El Calamawy, *Narrative Elements in the Hadîth Literature*, *Cambridge History of Arabic Literature* i6inde, I, 308-16 ve Jarrar'ın yukarda bah-sedilen 6alışmasında değinilmiştir.

¹⁷⁷ Daniel Beaumont, "Hard-Boiled: Narrative Discourse in Early Muslim Traditions", *Studia Islamica* 83 (1996), 5-31; Sebastian G6nther, "Fictional Narration and Imagination within an Authoritative Framework: Towards a New Understanding of *Hadîth*", ed. Leder, *Story-Tel-ling*, 433-71. Ayrıca bkz. a.g.mlf. "Modern Literary Theory Aplied to Classical Arabic Texts", 171-176. Rical tenkidi hakkında daha muhafazakâr bir yaklaşım i6in bkz. R. Marston Speight, "Narrative Structures in the *Hadîth*", *Journal of Near Eastern Studies* 59 (2001), 265-71.

¹⁷⁸ G6nther "Theoretical Premises" adlı 6alışmasında modern literat6r teorisinde "kurgu"nun "uydurma"yla bir tutulamayacağını ifade eder.

nakil sürecinin aşamalarını izlemeye yardım edebilir.

Batılı araştırmacılar Müslümanların hadis tenkidine çok az ilgi göstermişlerdi. Güvenilir rivâyetleri uydurulmuş veya tahrif edilmişlerden ayıran hicri üçüncü asrın önemli müelliflerinin metotlarını inceleme, test etme ve araştırma gayretinde olan neredeyse hiç çalışmaları yoktur.¹⁷⁹ Bu ilgisizlik, Goldziher'in Müslümanların hadis tenkidine yönelik sert yargılamalarının bir neticesi olabilir. [li] Ona göre, bu sistem neredeyse tamamen isnad gibi sadece biçimsel kriterlere odaklanmaktadır. Metin veya hadislerin muhtevası ihmal edilmiştir veya çok önemsiz bir rol almıştır.¹⁸⁰ Goldziher'in gözünde Müslüman hadis tenkidinin verimliliği çok düşüktür ve “en ilkel tarih yanılışı” (the crudest anachronisms) taşıyan hadisleri bile eleylememektedir.¹⁸¹ Bu görüş batılı araştırmacıların çoğu tarafından ve hatta Müslüman hadis ilimleri uzmanlarıncada benimsendi.¹⁸² Albrecht Noth, her ne kadar Müslüman hadis tenkidinde isnadın egemenliğine kani olsa da amaçlarının daha dengeli ve anlaşılır bir resmini vermeye çalıştı.¹⁸³ 16. bölümde tercümesi verilen bir makalesi hem Müslüman hadis tenkidinin hem de üçüncü asrın önemli müelliflerinin uyguladıkları metotların gelişimine dair ayrıntılı bir çalışmaya olan ihtiyaca dikkat çeker.¹⁸⁴

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere bu cildin amacı hadislerin özel muhtevaları olmayıp daha çok genel tartışmalı konulardır: Yöntem, kaynaklar, rivâyet, muhafaza ve sıhhat. Burada yer alan çoğu çalışmayla ve ileride bu serinin diğer ciltlerinden de ortaya çıkacağı üzere, hadis literatürü İslâmî kültürü ve entelektüel hayatının pek çok yönüne değinir. Klasik İslâm anlayışımızı zenginleştirebilen bu zengin malzemeyi tüm yönleriyle burada vermemiz mümkün olmaz.

Ancak Hadisin böylesi tüm kullanımları çok önemli tarihi zorluklara ve ba-

¹⁷⁹ Müslümanların hadis tenkid kuralları ile ilgili yalnızca birkaç özet çalışma yapıldı.

¹⁸⁰ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 138-52 (= *Muslim Studies*, II, 133-44). Benzer bir kanaate Muir de zaten varmıştı, *Life of Mahomet*, I, xlii-xlv.

¹⁸¹ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 149 (= *Muslim Studies*, II, 141).

¹⁸² Yukarıya bkz. xxxiii-xxxiv, ve James Robson, “Standards Applied by Muslim Traditionists”, *The John Rylands Library Bulletin* 43 (1960), 479. Bununla birlikte o, bu görüşünü Goldziher kadar açık bir şekilde ifade etmez. Müslüman hadis âlimlerinin, metin ve muhteva yerine isnad ve ravi tenkidine daha fazla önem verdikleri şeklindeki izlenim önde gelen hadis âlimlerinin kendilerinin yazılarına dayanmaktadır. İbn Salah *metni Mukaddime* adlı eserinde 65 hadis ilmi arasında saymış, örneğin, metne 25 defa değinmiş, geri kalanında ise yalnızca *isnadla* ilgilenmiştir.

¹⁸³ Noth, “Gemeinsamkeiten”.

¹⁸⁴ Claude Gilliot tarafından bir başlangıç yapıldı: Claude Gilliot, “Le traitement du *Hadît* dans le *Tahdîb al-atar* de Tabari”, *Arabica* 41 (1994), 309-351 ve Dickinson, *Development of Early Sunnite Hadîth Criticism*.

tıda çalışıldığı ve araştırıldığı gibi Hadis sahasında hâkim olan metot sorunlarına ciddi ve tutarlı bir yaklaşımı mümkün kılan bazı metodolojileri önceden varsayar. Şu an itibariyle geçerli çelişkilerin sonunda nasıl çözüleceği ile ilgili kesin ifadelerle konuşmak için çok erkendir. Hadis edebiyatının mevcut külliyyatı yalnızca geçen birkaç yıldan beri önemli oranda bilim adamının araştırma konusu olmuştur ve külliyyatın büyük oranı çok az ayrıntılı mülahazadan geçmiştir. [lii] Bu sırada, daha ileri kaynaklar ve araştırma amaçları hızla artan bir oranda mevcut olagelmıştır. Ancak yinede burada tartışılan meseleler ve çalışmalar gelecekteki bilim adamlarının dayanacağı ve dikkate almak zorunda kalacakları bir temel içermektedir. Hadisin özel mevzusunu kullanan tüm bilimsel araştırmalar –ister hukuk, tarih, ilahiyat veya inanca dair olsun- burada kısaca tarif edilen daha geniş hassas konular üzerine özel bir bakış açısını gerektirir ve gerektirmeye devam edecektir. [liii]